

Izvorni znanstveni članak
UDK 949.713 (497.13 DUB) »03/12«
Članak je primljen 24. V. 1989.

Vladimir Koščak

Zagreb, Senoina 1.

EPIDAURUM — RAGUSIUM — LAUS — DUBROVNIK

U ovom radu nastojimo nadopuniti novim argumentima i ponešto drukčijim razmišljanjima tezu da je stari Epidaurum propao uslijed prirodne katastrofe oko 365. godine i da su izbjegli Epidaurani prenijeli ime potonulog grada na obližnje naselje Ragusium, kao i to da su novi Epidaurum ispod Srđa razorili Avari i Slaveni u prvoj polovini 7. stoljeća, te da nakon toga počinje povijest ovog srednjovjekovnog grada.¹ U skladu s time ovaj je prilog podijeljen u tri dijela: Propast starog Epidaura, Početak i svršetak novog Epidaura, te postanak srednjovjekovnog Lausa, Raguse ili Dubrovnika.

Propast starog Epidaura

Antički Epidaur bio je predmet mnogih rasprava, u kojima se i najveća imena znanosti — kao Th. Mommsen i A. J. Evans — nisu mogla složiti čak ni o mjestu gdje se nalazio, još manje o njegovu etničkom i političkom značenju. Danas raspoložemo dobrim i sigurnim radovima o povijesti tog antičkog grada.² No, iako su prevladane mnoge nedoumice, nestanak starog Epidaura obavijen je tajnom u koju pokušavamo proniknuti. Prethodno ćemo se osvrnuti na još neke momente iz epidaurske povijesti.

Ime grada Epidaura kod antičkih i srednjovjekovnih pisaca javlja se u različitim oblicima koji variraju u dva elementa: s obzirom na dočetak koji latinski glasi -um ili -us, a grčki -os ili -on, te s obzirom na središnji suglasnik koji se bilježi kao d ili t. Tako se oblik »Epidaurum« javlja kod Cezarova časnika Aula Hircija, De bello Alexandrino za god. 47. prije n. e. (to je i prvi spomen), u Plinijevoj Historia naturalis, u Jeronimovoj Vita s. Hilarionis i na

¹ Navedenu tezu iznio sam u članku »Još o kapitalnom otkriću« u zagrebačkom dnevniku Vjesnik 25. IX 1982, a zatim razradio u raspravi »Počeci Dubrovnika« u časopisu Dubrovnik 1983/2, 5—13. Na temelju referata, koji sam podnio na znanstvenom skupu »Arheološka istraživanja u Dubrovniku i Dubrovačkom području«, održanom u Dubrovniku 1. i 2. listopada 1984. objavio sam raspravu »Od Epidaura do Dubrovnika« također u časopisu Dubrovnik 1985/4, 31—60. Tekst u ovom Zborniku predstavlja bitno proširenje te rasprave novim argumentima, te mu je stoga dan i novi naslov.

² Povijest Epidaura obradio je u posebnoj monografiji Grga Novak, Dubrovnik od najstarijih vremena do početka VII stoljeća (do propasti Epidauruma), Anali Hist. inst. u Dubrovniku X—XI/1966, 1—84; i kao posebna knjiga: Povijest Dubrovnika I, JAZU, Zagreb 1972, 57. Koristan osvrt na to djelo dao je Josip Lučić, O nekim problemima najstarije dubrovačke povijesti, Hist. zb. XIX—XX/1966—1967, 537—547.

jednom latinskom natpisu iz Dokleje.³ Plinije ima i »Epidaurus«, a taj se oblik nalazi i u Antoninovom Itineraru. Grčku formu »Epidauros« donose Ptolomej i Prokopije: *De bello Gothico*. U *Tabuli Peutingeriani* je »Epitaurus«, a Anonimni kozmograf iz Ravene naziva ga »Epitaurum« i »Epitauron«. U Ljetopisu Popa Dukljanina stoji »Epitaurum«, kao i u nešto starijoj Guidovoj Geografiji, a još stariji Konstantin Porfirogenet imenuje ga »Pitaura«.⁴

Danas se općenito smatra da je porijeklo imena Epidaura ilirsko a ne grčko.⁵ G. Novak iznosi mišljenje da je ime sastavljeno od ilirskog prijedloga »epi«, koji se javlja i kod drugih ilirskih toponima i osobnih imena, a vjerojatno znači iza, te imenice »deuro«, što znači šuma. Dakle rimski oblik »Epidaurum« značio bi izvorno ilirski »iza šume«.⁶ P. Lisičar dovodi ime u vezu s indoeuropskim korijenom »tauro« u značenju brdo i bik, što izvorno označuje pojam jakog i krupnog, a moglo bi biti naslijeđeno iz predindoeuropske baštine.⁷ Na taj način bi se možda mogla objasniti i istovjetnost odnosno sličnost imena jadranskog grada sa dva peloponeska Epidauros-a, s kojima on inače nije imao bliže veze, a još manje je bio grčka kolonija, kao što se prije također rado mislilo.

Na području Epidaura, tj. današnjeg Cavtata, gotovo da nema nikakvih grčkih tragova.⁸ Naprotiv, oko dvadesetak sačuvanih kamenih natpisa svjedoče o potpuno rimskom stanovništvu bez grčkih, ali i bez ilirskih elemenata.⁹ To je i razumljivo, jer Epidaurum se u povijesti javlja kao rimski municipij s latinskim pravom, ili kolonija s rimskim pravom već za Dolabelle, legata pro praetore provincije Ilirika, kao što se vidi iz njemu posvećenog natpisa pronađenog kraj Cavtata, a koji se stavlja između 14. i 20. godine n. e.¹⁰

Smatramo da je G. Novak bio u pravu kada je odbijao mogućnost da se iz tog natpisa zaključi kako je postojala provincija Gornji Ilirik (kasnije zvana Dalmacija), a prema tome i provincija Donji Ilirik (kasnije Panonija), jer u vrelima tog podjeli nema traga, nego se sve do sredine prvog stoljeća n. e. spominje samo jedan Ilirik, koji se od tog vremena počinje dijeliti ne na Gornji i Donji, nego na Dalmaciju i Panoniju u smislu posebnih provincija.

No, sigurno je i to da Novak predaleko ide kada odbija vjerodostojnost izvora iz 16. stoljeća, u kojima su zabilježena i tri posljednja retka natpisa, kojih danas nema, jer je u međuvremenu otkinut donji dio kamene ploče. U ta tri nestala retka, prema tim zapisima, stajalo je da natpis Dolabelli podižu »Civitates superioris provinciae Hillyrici«. Kada bi zaista postojala provincija Gornji Ilirik, onda bi izričaj trebao glasiti: »Civitates provinciae Hillyrici Su-

³ CIL III, 12695.

⁴ Petar Lisičar, *Prilozi poznavanju Epitaura*, Radovi Filozof. fak. u Zadru, 4/1962—1963, 26—28. Oblike s »t« nabrajaju (pored spomenutih još u jednom solinskom natpisu iz 71. god., u pismima Grgura I, papinskim bulama i u dubrovačkom ugovoru s bugarskim carem Mihajlom Asenom iz 1253.) i Danijel Alerić, *Slavensko ime Dubrovnik*, *Filologija* 10/1982, 73—75.

⁵ Anton Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier I*, Wien 1957, 138 i II/1959, 112.

⁶ Grga Novak, *Questiones Epidauritanae*, Rad JAZU 339/1965, 120—121.

⁷ Lisičar, 26—27.

⁸ *Ibidem*, 31—43.

⁹ Constantin Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, 49 Bd, Wien 1904, I, 10.

¹⁰ CIL III, 1741.

perioris«. Međutim nije vjerojatno da je očevidad¹¹ pobrkao redosljed riječi, mnogo je vjerojatnije da se zabunio kod nekog slova, ili pogrešno razriješio kraticu, a to mu se očito dogodilo, kada je umjesto »superiores« prepisao »superioris«. Prema tome smatramo da je kameni natpis završavao riječima: »Civitates superiores provinciae Hillyrici«,¹² dakle »Gornji gradovi provincije Ilirik«. Značajno je da se sintagma »Civitates superiores« nalazi u pretposljednem redu, dok su u posljednjem redu riječi »provinciae Hillyrici«, te su tako i grafički oba pojma odijeljena. Osim toga da se radilo o svim gradovima tobožnje provincije Gornjeg Ilirika, tj. kasnije Dalmacije, onda bi oni podigli taj natpis i spomenik u njenom središtu Saloni, a ne na periferiji u Epidauru. Inače u Saloni, Zadru i drugim mjestima Dalmacije nađeno je ukupno jedanaest natpisa posvećenih Dolabelli. Pogotovo je promašeno mišljenje da je Epidaur bio središte te Gornje provincije Ilirika, jer je Dolabellino područje kao legata pro praetore bio cijeli primorski dio provincije Ilirika, dok je panonskim dijelom Ilirika zapovijedao Junije Blaesus. Izraz gornji upotrebljen je u smislu južni, kao što je inače bio običaj u antičkoj geografiji. Dakle, Dolabelli su postavili kip i natpis južni gradovi provincije Ilirika.¹³

Kada je Epidaur postao municipij a kada kolonija, ne može se utvrditi. Sigurno je jedino da ga Plinije ml. (umro 79. g. n. e.) naziva kolonijom. Kako se i dokle razvijala ta ugledna rimska kolonija u vrijeme carstva, teško je reći, jer posljednji natpisi i spomenici, koji se mogu kakvom takvom sigurnošću datirati, ne prelaze treće stoljeće.

O propasti Epidaura stari dubrovački ljetopisi i pisci, i ne samo dubrovački, iznijeli su mnoštvo pretpostavki, na koje se nećemo posebno osvrtni, jer o tome postoji nekoliko iscrpnih pregleda.¹⁴ Treba jedino reći da su ta zbivanja smješтана u široki vremenski luk od sredine 3. do sredine 9. stoljeća. No, u pitanju nije samo razdoblje od šesto godina, nego i različiti osvajači koji su srušili Epidaur, od Gota, Sarmata, Avara i Slavena do Arapa, već prema nagađanju i izboru pojedinog pisca. Ta šarolikost nas je i potakla da ponovno postavimo pitanje o pravom svršetku starog Epidaura.

Dubrovcjanin Mavro Orbini, opat benediktinskog samostana na Mljetu, iznio je u svom poznatom djelu »Kraljevstvo Slavena« na samom početku 17. stoljeća da su Goti već 265. godine razorili Epidaur, a njegovi stanovnici da su dvije godine kasnije osnovali novi grad pod imenom Rausa. On se pri tome poziva na spis Miha Salonitanca o Dalmaciji i pobija drukčije vijesti drugih autora, osobito Konstantina Porfirogeneta.¹⁵ Za Orbinijem se poveo ne samo

¹¹ To je Marko Silvini-Silvanus, dubrovački notar 1542—1548 iz čijeg su spisa, objavljenog u Rimu 1547, svi kasnije prepisivali. Lučić, 544.

¹² Takvo čitanje naslutio je već Ignjat Đorđić. G. Novak, *Questiones*, 103.

¹³ U novije vrijeme još jedan natpis posvećen Dolabelli objavio je Ante Marunović, *Epigrafski spomenici o rimskom namjesniku Dolabelli u Cavtatu*, *Anal. Hist. inst. u Dubrovniku* VI—VIII/1957—1959, 121ss.

¹⁴ A. K. Matas, *Miletii versus*, Biblioteka za povijest dalmatinsku, Dubrovnik 1882, 67; Natko Nodilo, *Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka*, Rad JAZU 65, 1883; Ferdo Šišić, *O hrvatskoj kraljici Margareti*, Dubrovnik 1929; Milorad Medini, *Starine dubrovačke*, Dubrovnik 1935, 7—64; Samuel Puhiera, *O postanku Dubrovnika*, Split 1963; Josip Lučić, *Povijest Dubrovnika II*, Zagreb 1973, 10—26, objavljeno i u *Dubrovačkim Analima XIII—XIV/1976*.

¹⁵ Don Mauro Orbini *Rauseo abbate Melitense, Il Regno degli Slavi*, Pesaro 1601, 180—182.

njegov suvremenik Jakov Lukarević¹⁶ i neki dubrovački pisci 18. stoljeća,¹⁷ nego i francuski historičar H. Cons krajem 19. stoljeća.¹⁸

Engleski arheolog A. J. Evans, koji će kasnije steći svjetsku slavu otkrićem minojske kulture na Kreti, i koji je duže vremena boravio u našim krajevima, osobito u Dubrovniku (1875—1882), podvrgao je kritici mišljenje H. Consa već iduće godine.¹⁹ Pobjijajući tvrdnju da su Goti razorili Epidaur on navodi kao protudokaz »dva starokršćanska rariteta (gemu iz relikvijara dubrovačke katedrale i srebrni prsten koji je on sâm našao u Cavtatu), zajedno s nekim bizantskim novcima — uključujući ovdje i aureus cara Foke — najkasniji epitaurski spomenici koje sam mogao otkriti.«²⁰ Osjećajući i sâm da je to premalo za utvrđivanje postojanja jednog grada, Evans se poziva, kao na glavni i zapravo jedini argument, na spis sv. Jeronima o životu sv. Hilariona, koji da je boravio u Epidauru nakon smrti cara Julijana Apostate (363. god.), dakle stotinjak godina nakon navodnog gotskog razaranja grada.²¹

Međutim mnogi autori su negirali i samu historijsku egzistenciju sv. Hilariona, jer osim Jeronimova životopisa nije o njemu sačuvan nikakav drugi izvor.²² U svakom slučaju taj pustinjak rodом iz Gaze, koji je prema Jeronimu živio od 291. do 371. godine, vjerojatno nije nikada bio u Epidauru.²³ Do povezivanja sv. Hilariona s Epidaurom došlo je — kao što je već R. Ferri naslutio — očito na taj način što je Jeronim kult Eskulapa i ilirskog mitskog heroja Iliriosa koji je prikazivan u obliku zmije, nadomjestio zbog sličnosti imena s kultom sv. Hilariona.²⁴ Stoga svetac spaljuje čudovišnu zmiju Boas koja je pustošila Epidaur i okolicu.

Drugo čudo koje je sv. Hilarion izveo u Epidauru, bilo je zaustavljanje mora da ne potopi grad u doba velikih potresa nakon smrti cara Julijana Apostate 363. godine. Jeronim opisuje to čudo stilskom vještinom dostojnom velikog pisca i velikog borca za novi svjetonazor, jer u istom dahu tvrdi da je Epidaur stubokom propao pod valovima mora — »što su Epidaurani već vidjeli da se dogodilo« — i što odgovara historijskoj činjenici, i da je Hilarion

¹⁶ Giacomo di Pietro Luccari, *Copisoso ristretto degli annali di Rausa, Venetia 1605*, ponovno izdano u Dubrovniku 1790.

¹⁷ Serafin Cerva, *Prolegomena in sacram metropolim Ragusinam*, rkp. u Knjižnici dominikanskog samostana u Dubrovniku.

¹⁸ Henri Cons, *La Province Romaine de Dalmatie*, Paris 1882. »Les Goths avaient encore fait irruption au-delà du Danube, pénétré de nouveau jusqu'à l'Adriatique et détruit la Colonie d'Epidaur (Ragusa Vecchia).« (265) »Les habitants de cette malheureuse ville se réfugièrent au fond de la baie cachée où bientôt s'éleva Raguse. La Dalmatie se couvrit de ruines.« (285).

¹⁹ Arthur John Evans, *Antiquarium Researches in Illyricum, Part I — Epitaurum, Canali and Risinium*, Westminster 1883; prevedeno pod naslovom *Cavtat — Konavli — Risan*, *Mogućnosti*, Split 1978, br. 8, 951—966, br. 9, 1080—1086 i br. 10, 1186—1267. Predgovor, prijevod i bibliografija Branko Kirigin.

²⁰ *Ibidem*, 10, 1186.

²¹ *Ibidem*

²² *Biblioteca Sanctorum VII, Istituto Giovanni XXIII della Pontificia Università Lateranense, Roma 1966, col. 731—732.*

²³ Sumnju u boravak sv. Hilariona u Epidauru izrazuju i suvremeni crkveni pisci J. Butorac i A. Ivandija, *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima*, Zagreb 1973, 103.

²⁴ Rafo Ferri, *Prilog poznavanju ilirske mitologije*, *Anali Hist. inst. u Dubrovniku II/1953*, 423. Vidjeti o kultu zmije kod Ilira i njihovim svetištima južno od Narone do Epidaura i Lisičar, 28—31.

čudom spasio grad, što je odgovaralo potrebama novog kršćanskog kulta.²⁵ Naime, na pitanje zašto svetac kojeg se navodno počelo štovati u tom kraju, nije spasio Epidaur od propasti, Jeronim je mogao naći izlaz jedino u odgovoru da ga je ipak spasio i da se pred svečevim uzdignutim rukama more, koje je poput golemog zapjenjenog zida nadiralo na grad, povuklo natrag u svoje dubine.

Jeronimova tvrdnja da do njegova vremena, a to je početak 5. stoljeća, kada on u Palestini piše ovaj životopis, majke djeci u Epidauru i okolici pričaju o tom čudu, nije drugo do još jedna efektna stilska figura. No, A. Evans navodi taj životopis kao jedini dokaz da je početkom 5. stoljeća Epidaur još postojao. Onda nije čudno da se u srednjem vijeku prirodna katastrofa kao razlog svršetka Epidaura dosljedno prešućivala. Upravo u tom opisu čuda sv. Hilariona koji je spasio Epidaur od mora, zapravo od trusnog vala i potresa, iz pera takvog autoriteta kao što je bio sv. Jeronim, vidimo glavni razlog da o pravoj propasti Epidaura nije sačuvana nikakva druga vijest, nego da se ona pripisivala različitim osvajačima koji su ga tobože rušili od 3. do 9. stoljeća.

No, uza sve ograde, moramo biti zahvalni sv. Jeronimu jer nam je on sačuvao vijest o pravom svršetku starog Epidaura u prirodnoj kataklizmi. Zahvaljujući tom izvoru koji se slaže s arheološkim i drugim podacima, možemo odbaciti Orbinijeve Gote i njihovo rušenje grada već 265. godine, kao i sve druge hipoteze o kasnijim osvajačima i rušiteljima. Dakle, i mi se, kao i A. J. Evans, pozivamo na sv. Jeronima, samo dok Evans iz Jeronimovih riječi, da majke u Epidauru i okolici pričaju o čudu spasa, izvodi dokaz da je Epidaurum postojao još u početku 5. stoljeća, dotle mi u opisu plimnog vala odnosno potresa, koji su stvarno u razdoblju između 361. do 367. godine potresali obale Mediterana,²⁶ vidimo dokaz da je Epidaur tada propao. Sv. Jeronim, naime, ne bi mogao izmisliti prijetnju baš takve propasti Epidaura da se ona nije ostvarila. Ono što je u njegovoj priči izmišljeno, bilo od njega bilo od njegova hagiografskog izvora, to je dakako čudo spasa.

I M. Orbini je nesumnjivo uvidio da njegovu tvrdnju da su Goti razorili Epidaur već 265. godine, a zatim ga dokrajčili Sarmati 283, kada bi grad bio potpuno napušten, pobija svjedočanstvo sv. Jeronima. Doduše, on u opisu svršetka Epidaura citira Jeronimov životopis sv. Hilariona, ali samo priču o spaljivanju pogubne zmiје, dok je opis plimnog vala i čudo spašavanja grada potpuno prešutio. Zaista čudan postupak jednog benediktinskog opata, ali razumljiv s obzirom da bi mu Jeronimovo svjedočanstvo pobilo gotsku tezu. Možda

²⁵ »Ea tempestate terrae motus totius orbis, qui post Iuliani mortem accidit, maria egressa sunt terminos suos, et quasi rursus Deus diluviū minaretur, vel in antiquum chaos redirent omnia, naves ad praerupta delatae montium pependerunt. Quod quum viderent Epidauritani, frementes fluctus et undarum moles, et montes gurgitum litoribus inferni, verentes, quod iam evenisse cernebant, ne oppidum funditus subverteretur, ingressi sunt ad senem, et, quasi ad proelium proficiscentes, posuerunt eum in litore. Qui cum tria crucis signa pinxisset in sabulo, manusque contra tenderet, incredibile dictu est, in quantam altitudinem intumescens mare ante eum steterit; ac diu fremens, et quasi ad obicem indignans paulatim in semetipsum relapsus est. Hoc Epidaurus et omnis illa regio usque hodie praedicat, matresque docent liberos suos ad memoriam in posteros transmittendam.« Migne, *Patrologia Latina* XXIII, 49. Citat naveden prema *Vita sancti Hilarionis, Sancti Hieronymi de viris illustribus liber singularis, cum adnotationibus Joannis Tamietii, Augustae Taurinorum* 1896, 126.

²⁶ Jelenko Mihailović, *Seizmički karakter i trusne katastrofe našeg Južnog Jadrana*, Beograd 1947, 6—7.

je u vijesti, kojom se služio Miho Salonitanac, kojeg Orbini tri puta navodi kao svoj izvor za svršetak Epidaura, umjesto godine 265. stajalo 365, što je on »ispravio« i povezao s Gotima koji su zaista strašno pustošili Ilirik između 262. i 268. godine,²⁷ ali nema vijesti da su doprli do Epidaura.

I krajnja oskudnost sačuvanih ostataka rimskog grada i njegovih temelja, kojih zapravo nema, dokazuje da je stari Epidaur stradao u prirodnoj katastrofi. Ona se morala zbiti još prije šireg usvajanja kršćanstva, jer kao što je i G. Novak konstatirao »U Epidaurumu se nije našao ni jedan natpis, niti ikakav trag kršćanstvu.«²⁸ Temelji antičke građevine na poluotoku Sustjepanu u Cavtatu, koji su otkopani prilikom gradnje hotela »Croatia« početkom 70-ih godina, ne predstavljaju ostatke starokršćanske bazilike već zbog svojih dimenzija (cca. 25 × 15 m.), nego najvjerojatnije termalni kompleks. M. Zaninović smatra da se radi o temeljima rimske ville rusticae iz prvog stoljeća n. e., a da bi samo apsidalni zid s istočne strane mogao pripadati ostacima termalnog dijela vile. Kasnije je tu bio cemeterij jer su pronađeni grobovi.²⁹

Odsutnost rimskih građevina nije uzrokovana — kao što A. J. Evans i drugi navode — time što je stari rimski Epidaur služio kao kamenolom za izgradnju Dubrovnika, jer i u 15. stoljeću, kada tek počinje prava izgradnja Dubrovnika i njegovih bedema, više nije postojalo gotovo ništa na mjestu starog Epidaura. To potvrđuje dubrovački humanist Ilija Crijević, kada u poemi »De Epidauru« kaže: »Tragova ostade malo Epidaura, neki ostaci i obale gole.«³⁰

Da je stari Epidaurum potonuo u more danas je lakše shvatiti, jer se još dobro sjećamo slika s Crnogorskog primorja, gdje su samo vršci čempresa virili iz mora nakon potresa 15. travnja 1979. To je bila jedna od onih trusnih katastrofa kakvima su cijela istočna obala Jadrana, a osobito njen južni dio, izloženi kroz vjekove. Zapravo to područje je samo segment dugog trusnog pojasa koji se proteže od kraja istočnih Alpa preko Balkana, Male Azije, Irana i Centralne Azije do Hindukuša. Engleski istraživač T. Falcon-Barker proučavao je podmorje oko Cavtata i 1960. god. objavio knjigu o potonulom antičkom gradu sa slikama podvodnih nalaza. On također smješta tu kataklizmu u šezdesete godine četvrtog stoljeća.³¹

Poznat je i veoma zanimljiv popis otoka Plinija ml. koje je potres ponovno spojio s kopnom. Pošto je poimence nabrojio desetak takvih slučajeva, kaže: »Epidaurus i Oricum (grad na Jonskom moru u današnjoj Albaniji) prestali su

²⁷ Cons, 269—280.

²⁸ Novak, Povijest Dubrovnika I, 40.

²⁹ Marin Zaninović, Villae rusticae na području Epidaura, Znanstveni skup »Arheološka istraživanja u Dubrovniku i Dubrovačkom području«, Dubrovnik 1—2. X. 1984.

³⁰ Rafo Bogišić, Konavle u pisanoj književnosti, Konavoski zbornik I, Dubrovnik 1982, 112.

³¹ Captain Ted, Falcon-Barkere, 1600 years under the sea (The quest for a sunken city), London 1960. »I na otoku Pagu, kao uostalom i na mnogim drugim mjestima naše obale, opaža se pojava poniranja tla, što se najbolje očituje kod Novalje i Caske, gdje se vide ostaci rimskih zidova nastambii u moru do same obale.« (Mate Suić, Pag, Zadar 1953, 10.)

biti otoci«. To znači, ako ovdje »Epidaurus« zaista predstavlja jadranski grad,³² da je već početkom nove ere postojala tradicija, kako je poluotocić, gdje se formirala najstarija jezgra antičkog Epidaura, nekada bio otok. To ujedno svjedoči da je tri stoljeća prije propasti Epidaura već bila živa svijest o djelovanju tektonskih sila na konfiguraciju tla na tom prostoru.

II. Početak i svršetak novog Epidaura

N. Ranjina sredinom 16. stoljeća u Prologu svojih »Annali di Ragusa« bilježi staru legendu da je ispod Srđa postojalo naselje davno prije no što je Epidaur propao.³³ Ta se misao već od konca 19. stoljeća nastoji i znanstveno potkrijepiti samim imenom naselja i arheološkim nalazima.

Ime, kako je zabilježeno u najstarijim izvorima: srednje latinski Ragusium; vulgarno latinski Ragusi, Ragusa, Rausa, Raugia; srednje grčki Rausion, ilirskog je porijekla, kao što su to pokazali najprije K. Jireček,³⁴ a zatim P. Skok i A. Mayer.³⁵ Prema tome otpada staro tumačenje, koje je — očito na temelju dubrovačke tradicije — iznio još Konstantin Porfirogenet, kako ime grada Rause ili Raguse potječe od hridina na kojima je podignut, tj. od riječi »lau«. To su kasnije ponovili Pop Dukljanin u 12. st.³⁶ i Miletius u 14. stoljeću.³⁷ U posljednje vrijeme V. Putanec je pokušao dokazati ispravnost tog starog tumačenja tvrdnjom da se prvotno naselje zvalo Lausa,³⁸ ali se nije osvrnuo

³² C. Plinii Secundi, Naturalis Historiae libri trigintaseptem, a Paulo Manutio multis in locis emendati, Venetiis MDLXI, lib II, cap. 89. Za jadranski grad bi govorilo to što ga tako zove i suvremeni Antoninov itinerar, dok se peloponeski grad, inače također na poluotociću u Saronskom zaljevu, uvijek javlja kao Epidaurus. Međutim Plinije na drugom mjestu i jadranski grad (III, 22) i peloponeski (IV, 5) zove istim imenom: Epidaurum.

³³ Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium XIV, Zagreb 1883, 169.

³⁴ Constantin Jireček, Die Bedeutung von Ragusa in der Handeslgeschichte des Mittelalters, Wien 1899, 41, m.17; upozorava da je ime sela Orgus kod Livna, zabilježeno 1400. god. (Miklosich, Monumenta, 248), koje se i u njegovo vrijeme tako zvalo, predslavenskog, ilirskog porijekla i da je izvorno imalo početni slog Arg-, Rag-.

³⁵ Petar Skok je najprije zastupao staru pučku etimologiju da je ime Ragusium nastalo iz riječi laus — pećina (Starohrvatska prosvjeta, N. S. I. 1927, 73s), ali je kasnije (Les origines de Raguse, Slavia X, Praha 1931, 449—488) pokazao da te dvije riječi nemaju ništa zajedničko, i da »ime mjesta Rausa ili Rausion mora biti mnogo starije od lau (iz latinskog labes) u ovim krajevima i da svakako nije latinsko« (456). Zatim: »Ilirska osnova pojavljuje se u latiniziranom obliku: a) Ragusium muškog roda riječi municipium, oppidum; b) Ragusa ženskog roda riječi civitas. To što nas obvezuje da smatramo tu riječ ilirskog porijekla isti je sufiks kao u Brundisium čiji korijen je nesumnjivo ilirski (mesapijski).« (477) Protiv tog mišljenja, a u obranu stare etimologije ustao je Alessio, Zbornik u čast A. Belića. Beograd 1937, 61—71; ali mu je A. Mayer, nav. dj. II, 94; s pravom prigovorio da nije objasnio zašto bi se promjena riječi lau-sa u Rausa dogodila baš u Dubrovniku gdje se ta stara riječ i dalje kroz stoljeća neometano sačuvala. Inače Mayer u rječniku ostataka ilirskog jezika navodi i toponim Ragusium (I, 282—283). Vid. bilj. 107.

³⁶ Ljetopis Popa Dukljanina, Matica Hrvatska, Zagreb 1950, XXVI gl., str. 70.

³⁷ MSHSM XIV, 174. Miletijeve stihove, koje je N. Ranjina ispremišao, pokušao je staviti u izvorni poredak A. Matas, nav. dj.

³⁸ Valentin Putanec, Refleksi aloglotskog diftonga au u hrvatsko-srpskom jeziku, Filologija 6/1970, 159.

na mišljenje istaknutih historičara i lingvista o ilirskom porijeklu. Ilirsko ime i antičku starinu Ragusija podržava i Carl Patsch.³⁹

I arheološki nalazi pokazuju da je na području današnjeg Dubrovnika postojalo u rimsko doba ne samo gradsko naselje nego i vojna posada. Od natpisa vojnika VIII kohorte, koji je objavio T. Mommsen u *Corpus inscriptionum Latinarum*,⁴⁰ množila su se, osobito u posljednje vrijeme, otkrića fragmenata rimskih i starokršćanskih spomenika, koje su objavljivali M. Abramić, C. Fisković, D. Beritić i drugi.⁴¹ Arheolog Đ. Basler upozorio je na zid stare utvrde ispod današnjih gradskih bedema između bastiona sv. Spasa i sv. Stjepana nasuprot Lokruma, koje on stavlja u prvo stoljeće n.e. s time da su jednaki kameni blokovi ugrađeni i u tvrđavu Bokar. To znači da se helenističko naselje ispod Srđa prostiralo barem između tih dviju točaka.⁴²

Starost Ragusija ne može dovesti u pitanje što nije pronađeno više natpisa iz rimskog doba kao u Epidauru. Osim izgradnje srednjovjekovnog i kasnijeg Dubrovnika, koji je građen na antičkim temeljima, taj nesrazmjer može se objasniti i time što je stari Epidaur postojao preko četiri stoljeća kao važna i ugledna rimska kolonija u vrijeme cvata rimske države, dok je Ragusium iz sporednog naselja i vojnog garnizona prerastao u značajnije središte — kao što ćemo vidjeti — tek u doba općeg propadanja carstva, ostrogotske okupacije i bizantske rekonkviste, kada takvih svečanih i raskošnih natpisa, kao što su na pr. Dolabellini iz Cavtata, više ni nema. I vrijeme trajanja Ragusija u tom novom svojstvu bilo je upola kraće prema Epidauru.

Stari pisci i kronike slažu se da nakon propasti Epidaura počinje novi život u Ragusiju kao njegovom nasljedniku. Od svih tih izvora moderna historiografija najviše je povjerenja ukazala vijestima bizantskog cara-pisca Konstantina Porfirogeneta, koje se nalaze u 29. glavi njegova djela *De administrando Imperio*. Stoga ćemo carev izvještaj o Dubrovniku navesti u cijelosti. »Grad Rausij ne zove se »Rausi« na romejskom jeziku nego zato što se diže na litici, a litica se romejski kaže »lau«, te su po tome bili nazvani Lausaji, naime oni koji nastavaju strmine. Uslijed opće navike, koja često kvari imena zamjenom slova, promijenio se naziv i oni se prozvaše Rausaji. Ovi isti Rausaji vladali su u davnini gradom zvanim Pitaura. Ali kada su Slaveni osvojili ostale gradove u toj temi, zauzet je i taj grad, te su jedni bili pobijeni, drugi zarobljeni, a oni što su uspjeli pobjeći i spasiti se naselili su se na strmom mjestu, gdje je sada grad. Sagradili su najprije mali grad, a zatim veći, a nakon toga prošire mu bedem, te su dobili, postupno se šireći i množeci, ovaj grad. Među onima koji su se preselili u Rausij su ovi: Grigorije, Arsafije, Viktorin, Vitalije, Valentin arcidakon, Valentin otac protospatara Stefana. Odkad su se oni iz Salone preselili u Rausij prošlo je do danas 500 godina, a sada je sedma indikcija 6457. godine. U istom gradu počiva sv. Pankracije u crkvi sv. Stjepana koja je usred grada.«

U ovom izvanredno značajnom tekstu najvažniji su ipak kronološki podaci, tj. da se doseljenje izbjeglica na litice Ragusija dogodilo 500 godina prije 6457. godine od stvorena svijeta i 7. indikcije, što po novom računanju pada

³⁹ Epidaurum, Paulys Real Encyclopädie der classischen Altertumwissenschaft, herausgegeben von Georg Wissowa, VI, Stuttgart 1909, 53.

⁴⁰ CIL III, 1743.

⁴¹ Pregled antičkih nalaza Lučić, 17.

⁴² Đuro Basler, Jedan zid stare dubrovačke tvrđave, Beritićev zbornik, Dubrovnik 1960, 19.

između 1. rujna 948. i 31. kolovoza 949. godine. Prema tome preseljenje bi se zbio 448—449. godine. Svi komentatori te vijesti su je zbacili. Jedni, jer su propast Epidaura i osnivanje Ragusija stavljali ranije (M. Orbini, J. Lukević, H. Cons), a ostali kasnije. Vladajuće je mišljenje da je u originalnom Porfirogenetovom tekstu stajalo 'ετη τ', dakle »godina 300«, što da je nemarnim prepisivanjem izopačeno u 'ετη φ', to jest »godina 500«. No sasvim je očigledno da ta dva grčka slova, kojima se izražavala brojčana vrijednost (τ' odnosno φ'), nisu ni malo slična da bi ih prepisivač mogao zamijeniti. Prema tome brojka od 500 godina vrijedna je i vjerodostojna, ona znači da su Epidaurani stigli u Ragusij sredinom 5. stoljeća. No, kako je 500 okrugla brojka, za koju je već Junije Rastić rekao da se njome htjelo naznačiti dugi tečaj vremena, a ne baš točan broj godina, može biti da je od preseljenja do careva pisanja proteklo i više godina i da se dolazak u Ragusij zbio već u drugoj polovici 4. stoljeća, tj. nakon propasti Epidaura.⁴³

Naprotiv podatak da su izbjeglice došli iz Salone očita je zabuna, kao što je F. Šišić dobro primjetio: »ono 'iz Salone' u sadašnjem tekstu nema očito nikakve logičke veze s čitavim ostalim carevim kazivanjem.«⁴⁴ Međutim Šišić svoje⁴⁵ i Tomašićevo⁴⁶ mišljenje da bi čitav stavak o izbjeglicama mogao biti glosa iz 11. ili 12. stoljeća nije ničim potkrijepio. Pogotovo je promašeno Pavićevo domišljanje da se taj stavak odnosi na preseljenje Salonitanaca u Split.⁴⁷ Najvjerojatnije je ovo »iz Salone« ušlo u carev spis kao pogreška već kod njegove prve redakcije, i to tako što je redaktor, možda sam car, umjesto »iz Epidaura« napisao »iz Salone«, jer je neposredno iza Dubrovnika riječ o Salonu i Splitu i jer je Salona kao metropola Dalmacije bila daleko poznatija od Epidaura kojem car ni ne zna pravo ime nego ga zove »Pitaura«.

Treba postaviti pitanje od kada i od kuda potječe popis svakako najuglednijih pridošlica. On je morao nastati najranije u trećoj generaciji nakon dolaska u Ragusij, jer se za jednog doseljenika kaže da je bio otac protospatara, tj. visokog časnika (u činu današnjeg generala) kakav se postaje u odmaklim godinama. Izraz »protospatarios« već je Bury smatrao za anahronizam,⁴⁸ a suvremeni grčki povjesničar N. Oikonomidés navodi kako je utvrđeno da protospatarios »postoji kao čin od godine 718. (ili možda već od god. 692.) pa do početka 12. stoljeća.«⁴⁹ Dakle, protospatar bi bio anahronizam i u slučaju da su

⁴³ Do sada je, koliko mi je poznato, jedino Relja Novaković, Neka zapažanja o 29. i 30. glavi De Administrando Imperio, Istorijski časopis XIX/1972, 44; naslutio važnost te brojke: »jasno da bismo morali izmijeniti i naša dosadašnja ubedenja o načinu i vremenu postanka Dubrovnika... postanak Dubrovnika mnogo je složeniji nego što se misli. Prosto je neverovatno da u glavi 29. podatak o 500 godina od postanka Raguze do 948/949 nema nikakve vrednosti... Nije li možda tradicija sličila dva događaja ili više njih u jedan, pa ono što se desilo ranije vezala za kasniji događaj.«

⁴⁴ F. Šišić, O hrvatskoj kraljici Margareti, 7, bilj. 9.

⁴⁵ Ibidem, 6, bilj. 8.

⁴⁶ Nikola Tomašić, Život i djelo Konstantina Porfirogeneta, Vjesnik zemaljskog arhiva XXII/1918, 71, bilj. 266.

⁴⁷ Armin Pavić, Cara Konstantina Porfirogeneta De administrando Imperio, glave 29—36, Zagreb 1906, 25.

⁴⁸ J. B. Burry, Rasprava De administrando Imperio, Vjesnik Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva X/1908, 126.

⁴⁹ N. Oikonomidés, Les listes de préséance byzantine des IXe et Xe siècles, Paris 1972, 297.

stari Epidaur stvarno razorili Slaveni, tj. da je on propao početkom 7. stoljeća. To znači da je Porfirogenet odgovarajući čin iz konca 4. ili početkom 5. stoljeća zamijenio s izrazom razumljivijim u njegovo vrijeme, kao što je također u navedenom tekstu napisao da su Slaveni osvojili »temu« Dalmaciju, iako se tematsko uređenje javlja tek u 7., a Dalmacija postaje tema tek u 9. stoljeću. Porfirogenet se, naime, u DAI »služio starim izvorima, ali vrlo često, ako ne i uvijek, novom terminologijom«. ⁵⁰

Još veoma živa rimska tradicija ogleda se u imenima izbjeglica iz Epidaura u Ragusij. Od sedam imena koje donosi Porfirogenet, dva su grčko-kršćanska: Gregorios i Stefanos, jedno istočnjačko: Arsafios, a četiri rimska: Victorinus, Vitalius i Valentinus dva puta. ⁵¹ To prevladavanje rimskih imena upućuje na ranije vrijeme. K. Jireček ističe da su vojskovođe i časnici bizantske vojske sve do cara Heraklija nosili pretežno rimska imena, a za vrijeme tog cara počinju prevladavati grčko-kršćanska što se poklapa sa slomom istočno-rimske vlasti na Dunavu i na Balkanu. ⁵² Isto je tako zanimljivo da imena Valentinus, koje se u Porfirogenetovom popisu javlja dva puta, više nema u sačuvanim vijestima o dalmatinskom području iz iduća dva stoljeća (od 500. do 700. god.) premda one obiluju osobnim imenima. ⁵³ To nas upućuje da pridošlice s Porfirogenetova popisa smjestimo s najviše vjerojatnosti u drugu polovicu 4. stoljeća, kada četiri cara nose slična imena: Valentinijan I (364—375), koji vlada na Zapadu u koji je uključena i Dalmacija, njegov brat Valens (364—378) vlada na Istoku, a Valentinijan II (375—392) na Zapadu kao i Valentinijan III (425—456). Kasnije više neće biti ni jednog cara sa sličnim imenom.

Treba na kraju postaviti pitanje, da li je Porfirogenet navedeni popis našao u carskom arhivu, ili ga je dobio iz Dubrovnika kao i ostale podatke. S obzirom da je popis tako reći nakalamljen u izvještaj o Dubrovniku i da je teško vjerovati da bi se on tako dugo mogao čuvati među Romanima izloženim raznim nedaćama, mislimo da je car-pisac taj zapis s imenima i s vremenom njegova nastanka našao u Carigradu, gdje je mogao doći bilo službenim putem, bilo kao povijesni podatak, nakon nastanka u Ragusiumu odnosno tada već novom Epidauru. Seoba bivših stanovnika Epidaura u Ragusij zbila se daleko, oko 250 godina ranije nego što se na početku Porfirogenetova izvještaja sugerira kada se govori o navali Slavena na Pitauru.

S Porfirogenetovim popisom izbjeglica povezano je još jedno važno pitanje, naime, da li je već u starom Epidauru postojala biskupija, jer u njemu se spominje arcidakon, a ne biskup. To dakako nije dokaz da biskupa u Epidauru nije bilo. Miletije čak zna da se »nadbiskup« koji je iz Epidaura došao u Ragusij, zvao Ivan (Joannes), ali to je legenda kao i njegov Egipćanin Epidaurus koji da je još u vrijeme Mojsija sagradio i po sebi prozvao taj grad. ⁵⁴

⁵⁰ Vizant. izvori II, 20, bilj. 37.

⁵¹ Jireček, *Die Romanen*, II, 62; misli da je ime arcidakona, koje je u rukopisu sačuvano kao Vanentimos, a koje je Bandurii, ed. Bonn. 3, 137; ispravio u Valentinus, u originalu glasilo »vjerojatno Venantius«. No, to nije vjerojatno iz dva razloga: Po Bandurijevom čitanju treba ispraviti samo jedno slovo, a po Jirečeku tri, s druge strane činjenica da se jedino kod oba Valentina dodaje pobliza oznaka (jedan je arcidakon, a drugi otac protospatara) upućuje da se time htjelo označiti o kojim se istoimenim osobama radi.

⁵² Ibidem, I, 18—22.

⁵³ Ibidem, I, 23, n. 36.

⁵⁴ MSHSM, XIV, 174.

Crkveni red đakona potječe iz prvih vremena kršćanstva, a sredinom 3. stoljeća đakoni dobivaju teritorijalnu nadležnost. Puni razvoj višeg čina arciđakona pada od 4. do 8. stoljeća, iako se pojedini arciđakoni spominju već u doba Dioklecijanovih progona kršćana. I sv. Jeronim govori na više mjesta o arciđakonima. Tek koncem 7. stoljeća arciđakon se javlja kao vikar biskupa u upravi dijeceze.⁵⁵ Prema tome lako je moguće da je na čelu crkvene organizacije na području Epidaura bio sredinom 4. stoljeća arciđakon, a ne biskup.

Prvi poznati dalmatinski biskup bio je sv. Venancije u Saloni (možda oko 257. god.), a poslije njega sv. Dujam (pogubljen 304. god. za Dioklecijanovih progona). Kao prvi biskup Zadra spominje se Felix na koncilu u Aquileji 381. god. i na koncilu u Milanu 390. godine.⁵⁶ O drugim biskupskim sjedištima u Dalmaciji nema pouzdanih vijesti sve do sinode u Saloni 530. godine, gdje se prvi puta javlja ne samo jedan epidaurski biskup (Fabricianus), nego se — nakon Jeronimova životopisa sv. Hilariona — u danas poznatim vrelima i prvi puta opet spominje Epidaur.⁵⁷

Sve to navodi na sumnju da je u starom Epidauru sredinom 4. stoljeća, kada je taj grad uništen u potresu, već postojala biskupija, to više što se — kao što je već navedeno — na njegovom području, a to je današnji Cavtat, nije našao ni jedan kršćanski natpis, ni bilo kakav trag kršćanstvu. Ta činjenica dokazuje ne samo rani svršetak Epidaura nego stavlja u pitanje i omiljenu tezu povjesničara da se s Epidauranima preselio u Ragusij i njihov biskup ili da je barem prenijeto biskupsko sjedište. S tom tezom moglo se najbolje potkrijepiti i tisućgodišnje nepodijeljeno mišljenje da je Ragusium nasljednik Epidaura, jer osim samog stanovništva ništa ne bi moglo lakše prenijeti taj kontinuitet, pa i samo ime grada, od iste biskupije.

Nitko, međutim, nije upozorio na treći elemenat kontinuiteta, a to je municipalno uređenje, koje je, doduše, u 7. stoljeću, u koje se stavljalno preseljenje, već izgubilo gotovo sve antičke značajke, ali je u drugoj polovini 4. stoljeća, kada se preseljenje stvarno dogodilo, još uvelike imalo rimski karakter. Epidaurani došavši u Ragusium, koji je bio castrum, morali su ga u prvom redu pretvoriti u civitas, tj. dati mu onu municipalnu konstituciju, koju su uživali u prijašnjem, razorenom gradu, i tako ga s njime izjednačiti. Dakle, prijenos imena Epidaura na novu postojbinu uvjetovala su tri razloga: preseljeno stanovništvo (koje je postalo glavnina, ako već ne po broju ono svakako po položaju i ugledu), prijenos municipalnog statusa, te crkvena organizacija koja je možda rang biskupije stekla tek u novoj postojbini. Uostalom, prijenos imena starog naselja na novo poznat je u bezbroj primjera, kako u starom vijeku tako i u novije doba.

Treba se svakako zamisliti i nad činjenicom da od 365. godine, u koju, prema svjedočanstvu sv. Jeronima i drugim indicijama, stavljam propast starog Epidaura, nema sve do sinode u Saloni 530. godine, dakle preko 160 godina, nikakvih vijesti o tom gradu. Cijelo 5. stoljeće u potpunosti je tami. To znači

⁵⁵ Papa Fabijan (236—250) razdijelio je Rim na sedam regija ili đakonata, odatle »diaconi regionarii« ili područni đakoni. Jedan između njih, koji je uživao stano-
vitu prednost, nosio je ime arciđakon. Dictionaire de Théologie Catholique IV, Paris
1924, 711; Enciclopedia Cattolica IV, Firenze 1950, col. 1539.

⁵⁶ J. D. Mansi, Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio III, 599.

⁵⁷ Historia Salonitana Maior, Stjepan Gunjača, Ispravci i dopune stanijoj hrvatskoj historiji I, Zagreb 1973, 52.

da se nakon katastrofe život veoma sporo obnavljao, i to na drugom mjestu, gdje je tako reći trebalo početi sve iznova. I ta šutnja je veoma rječita.

Za Epidaur nije bilo moguće, kao ni za Ragusij, utvrditi gradski raster, a još manje je bilo moguće uočiti limitaciju njihovih gradskih agera (centurijaciju).^{57a} No, čini nam se logičnim da je Epidaur imao svoj ager centuriatus u Konavlima, a Ragusij svoje alimentaciono područje na Lapadu i u Župi, a kasnije (Epidaurum Novum) i u Konavlima.

Dvije sinode u Saloni, kao sjedištu metropolije u provinciji Dalmaciji god. 530. i 533. (na drugoj se ne spominje epidaurski biskup), održane su pod vlašću Ostrogota koji su stvorili pod kraj 5. stoljeća državu na cijelom Apeninskom i sjevero-zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka. No, već nakon dvije godine (535.) bizantski car Justinijan I poveo je rat, u kojem će nakon dva-desetgodišnjih borbi biti uništena ostrogotska država, a njene zemlje opet ujedinjene Carstvu. Kroničar tog rata, Prokopije iz Cezareje, navodi da je bizantska vojska u prvi mah pretrpjela osjetne neuspjehe u Dalmaciji, ali da je zatim car povjerio vođenje rata na tom bojištu Konstancijanu. »Čim se Konstancijan ponajbolje spremio, otplovi on sa cijelom flotom iz Epidamna (Drača) i prispije u Epidaur, koji se nalazi na desnoj strani onoga, koji ulazi u Jonski zaljev, upravo ondje, gdje su se baš nalazili neki ljudi koje je bio poslao Grippa (gotski vojskovođa) kao izvidnicu. Dok su oni gledali brodovlje i vojsku Konstancijanovu, njima se pričnilo da su i more i kopno puni vojnika, pa su se vratili Grippi, oni su tvrdili da Konstancijan sa sobom vodi mnogo tisuća ljudi.«⁵⁸ Konstancijan je zatim iz Epidaura otplovio na Vis, a odatle u Salonu koju je osvojio. To se sve dogodilo 536. godine.

Nas, dakako, u prvom redu zanima Prokopijevo spominjanje Epidaura. On očito pod tim imenom shvaća prilično širok prostor, a ne samo jedan grad i njegovu luku, jer gotski izvidnice izvještavaju da je more bilo puno brodova, a na kopnu mnogo tisuća vojnika. U to doba stari Epidaur kao grad više nije postojao, pa prema tome Prokopijev Epidauros može biti jedino grad ispod Srđa na koji je prenijeto to ime i u čijoj okolici se usidрила bizantska mornarica i utaborila vojska.

Kao što pokazuju iskopine na Buličevoj poljani izgradnja novog Epidaura ili Ragusija uklapa se u opću kastrifikaciju kasnoantičkih gradova u 4. i 5. stoljeću, kada se gradovi uslijed sve češćih i žešćih provala barbara pretvaraju u tvrđave. Jedinstveni obrambeni položaj terena ispod Srđa, koji kontrolira isto tako kopnenu kao i morsku prometnicu duž obale, bio je glavni razlog nastanka starog ilirskog kaštela i zatim rimskog castruma Ragusiuma, a to je bio razlog i razvoja novog Epidaura, kao što će biti i srednjovjekovnog Dubrovnika. Prema tome novi Epidaurum barem je 150 godina stariji od Justinijanove kastrifikacije, koja će na našoj obali mnoge antičke lokalitete sredinom 6. stoljeća utvrditi, a neke zamijeniti novopodignutim utvrđenjima — ta kasta — s vojnim posadama.⁵⁹ Nema sumnje da je Justinijan u okviru svoje opsežne građevne djelatnosti dao nanovo utvrditi i novi Epidaur, to jest Ragusij. Vjerojatno još iz njegova doba potječe grčki naziv »Pile«, jer su se prema toj strani nalazila glavna vrata grada. I ostaci zida na Buličevoj poljani sigurno pripadaju toj fazi Justinijanove kastrifikacije.

^{57a} Mate Suić, Antički grad na istočnom Jadranu, Sveuč. nakl. Liber, Zagreb 1976, 23, 134.

⁵⁸ G. Novak, Povijest Dubrovnika I, 55.

⁵⁹ Suić, 235—238.

Nakon Prokopija slijedeću vijest o Epidauru imamo koncem istog stoljeća u pismima pape Grgura I Velikog. Papa se zalaže za epidaurskog biskupa Florencija kojeg je njegov metropolita, salonitanski nadbiskup Natal bio smijenio. Prva dva pisma su iz listopada 592, upućena jedno salonitanskom biskupu Natalu, a drugo podđakonu Antoninu, rektoru papinskog patrimonija u Dalmaciji. U oba pisma papa traži da Florencije, biskup »Epitauritanae civitatis« koji je zbog navodnih zločina osuđen i prognan, bude podvrgnut redovnom sudskom postupku crkvenog vijeća. Zaista u »Historia Salonitana Maior«, koja je sačuvala i akte spomenutih salonitanskih sinoda, nalazimo vijest da je Antonin »oslobodio Florencija, biskupa epidaurskog i sufragana salonitanskog od svih nedokazanih zločina i od nekanonskog i nesinodalnog svrgnuća. Izgleda, međutim, da se u Saloni nisu na to obazirali, jer imamo i treće pismo pape Grgura I iz prosinca 597. upravljeno zadarskom biskupu Sabinianu, iz kojeg saznajemo da Florenciju još uvijek nije bila vraćena biskupija, jer su »stanovnici epidaurskog grada (Epitauriensis civitatis) usrdno tražili od nas da im se vrati Florencije za kojeg kažu da je njihov biskup.«⁶⁰

Da se i u pismima Grgura Velikog radi o Epidauru na mjestu Ragusija potvrđuje iduća vijest, u kojoj je zabilježeno ne samo ime Epidaura, nego se prvi puta susrećemo s imenom Ragusija, i to tako da oba imena kao sinonimi označuju isti grad. To je čuvena ekvacija Anonimnog geografa iz Ravenne: »Epitaurum id est Ragusium«. U te četiri riječi sažeta je cijela pretpovijest Dubrovnika.

O Ravenatovoj Kozmografiji, koja je dosad objavljena u dva kritična izdanja,⁶¹ postoji opsežna i proturječna literatura. Stariji istraživači (T. Mommsen, A. von Gutschmid) smatrali su da je djelo u izvorniku napisano grčki, od kojeg da imamo tek latinski prijevod čiji najstariji rukopisi potječu iz 13. stoljeća. No, latinski original uspješno brane noviji autori.⁶² Drugo, mnogo važnije pitanje, na kojem se znanstvenici razilaze, su Ravenatovi izvori. Mnogi smatraju da je Ravenat imao pred sobom uglavnom samo jedan izvor, i to jednu od karata, kakve su nastale na temelju zemljovida izrađenog u doba Augusta i izloženog na rimskom Forumu (u taj krug ide i original Tabulae Peutingerianae), a druge izvore, dakle imena različitih »filozofa«, da je Ravenat najvećim dijelom sam izmislio kako bi se pokazao što učeniji. Tom prevladavajućem mišljenju suprotstavio se K. Müller, koji brani autentičnost svih izvora što ih Ravenat navodi, a u tome ga uz neke iznimke slijedi J. Schnetz i drugi.⁶³

Sporno je također i vrijeme života i djelovanja samog Ravenata. Dok J. Schnetz »zbog nazočnosti stanovitih glasovnih pojava« u Kozmografiji, ali bez uvjerljivih argumenata stavlja njen postanak u prve decenije 8. stoljeća, do-

⁶⁰ Monumenta Germaniae historica, Registrum epistolarum, Berlin 1891. I, 169, II, 14. Usp. Farlati, Illyricum Sacrum VI, 4ss, II, 269, Rački, Documenta, 240 i 249. Gunjača, Ispravci i dopune I, 58.

⁶¹ M. Pinder — G. Parthey, Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica, Berlin 1860; Joseph Schnetz, Ravennatis anonymi cosmographia, Itineraria Romana II, Leipzig 1940.

⁶² Kritički osvrt na literaturu o tom i drugim pitanjima Joseph Schnetz, Untersuchungen über die Quellen der Kosmographie des anonymen Geographen von Ravenna, Sitzungsbericht der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Abteilung, Jahrgang 1942, Heft 6. München 1942 (separat, 87 s.).

⁶³ Konrad Müller, Mappae mundi VI, Stuttgart 1895—1898, 22ss; Schnetz, Untersuchungen; B. H. Stolte, De Cosmographie van den Anonymus Ravennas, een studie over de bronnen van boek II — V, Amsterdam 1949.

tle vladajuće mišljenje smatra da je Ravenat djelovao u drugoj polovici 7. stoljeća. F. Šišić na temelju literature, koju navodi, drži da je Ravenat »svoju poznatu kompilaciju 'Cosmographia' pisao nekako između 667. i 670. u Raveni, gdje je potom i umro (oko 700.).«⁶⁴ Tom mišljenju se i mi pridružujemo.

Ravenat u I knjizi svojeg djela daje između ostalog opis svjetske karte, za koju J. Schnetz tvrdi, nasuprot mnogim autorima, da ju je Ravenat sam izradio, a ne našao gotovu. U tri daljnje knjige daje se opis zemalja (imena gradova, rijeka i negdje pokrajina), i to: u II knjizi obrađena je Azija, u III Afrika, a u IV Europa. U posljednjoj V knjizi nabrajaju se primorski gradovi Mediterana počam od Ravene gdje taj periplus i završava. Drugi dio te knjige posvećen je otocima i hersonesima (poluotocima).

Dalmacija je obrađena u 16. glavi IV knjige. Tu Ravenat najprije opisuje smještaj te »domovine« (patria) i izvore (philosophi) koji su se njome bavili. To su rimski »filozofi« Provinus, Marcellus i Maximus. No, kako se oni međusobno ne slažu, Ravenat dalmatinske gradove nabraja jedino prema Maximu. Zatim slijede imena gradova od juga prema sjeveru, kako na obali tako i u zaleđu, među kojima dolaze i pet izjednačenja ili ekvacija: Epitaurum id est Ragusium, Pardua id est Stamnes, Aronia id est Mucru, Unione id est Musaro i Bausiona id est Orido. Nakon gradova navode se i neke dalmatinske rijeke. I u »periplusu« u V knjizi nabrajaju se u 14. glavi obalni gradovi Dalmacije među kojima i Epitauron.

Obala Ravenatove Dalmacije obuhvaća još i grad Zadar. Dalje na sjever već je provincija Liburnija, koju je Ravenat opisao prema »gotским filozofima«, zapravo Marcomiru, kao i još neke administrativno-teritorijalne oblasti koje se na nju nadovezuju u prostoru jugo-istočnih Alpa. Postavlja se, dakle, osnovno pitanje, iz kojeg vremena potječu ta dva glavna Ravenatova izvora za naše krajeve: Maxim i Marcomir.

J. Šašel⁶⁵ na temelju analize političke geografije stavlja Marcomira na kraj gotskog i u bizantsko razdoblje, ali prije 568. godine, kada su Langobardi upali u Italiju. To potkrepljuje i odsutnost imena mjesta Gradus (Grado, Gradež), koje je prije te godine bilo neznatno ribarsko selo, dok je te godine uslijed ratnih zbivanja tu prenijeto sjedište akvilejskog nadbiskupa, pa ga kasniji izvori ne bi mogli prešutjeti. Šašellovi zaključili o vremenu Marcomira (kraj prve polovine i sredina 6. st.) mnogo su realniji od Schnetzovog vremena (8. st.), koje on određuje na temelju nesigurnih lingvističkih izvoda dvaju imena: Frigiones za Frize, te osobito rijeke Bustricius u Panoniji koja da je slavenska Bistrica.⁶⁶

S. J. Šašalom se slaže J. Medini,⁶⁷ koji s obzirom da se južna granica Marcomirove Liburnije poklapa sa sjevernom granicom Maximove Dalmacije, a ona je takva mogla biti jedino pod kraj bizantsko-gotskog rata između 538. i 552. godine, stavlja oba izvora u to vrijeme. Rezultatima Medinija teško da bi se mogao suprotstaviti iole ozbiljniji prigovor. Vrijedan je pažnje i Medinijev

⁶⁴ Šišić, O hrvatskoj kraljici Margareti, 5.

⁶⁵ Jaroslav Šašel, Alpes Juliana, Arheološki vestnik XXI—XXII/1970—1971, 32—34.

⁶⁶ Schnetz, Untersuchungen, 76—79.

⁶⁷ Julijan Medini, Provincia Liburnia, Diadora 9, Zadar 1980, 363—441; isti., O nekim kronološkim i sadržajnim značajkama poglavlja o Dalmaciji u djelu Cosmographia anonimnog pisca iz Ravene, Putevi i komunikacije u Antici, Materijali XVII, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd 1980, 69—85.

stav da je »Ravenatov Ilirik (IV, 14 i 15) u stvari samo orijentalna prefektura Ilirik, to jest administrativno-teritorijalna jedinica Istočno-rimske države i Bizanta iz V i VI stoljeća.«⁶⁸

Ne bismo se, međutim, mogli složiti s mišljenjem J. Medinija da pored »Maximovog sloja« za Dalmaciju postoji još i kasniji »drugi sloj«, a taj da su pet navedenih ekvacija koje da su umetnute u Kozmografiju nakon Ravenata u ranom srednjem vijeku. Medini pokušava dokazati tu tvrdnju s tri argumenta od kojih ni jedan ne može izdržati kritiku.

1) Točno je da se ekvacije javljaju samo u opisu Dalmacije, a ne i u ostalim pokrajinama i zemljama Kozmografije. No, to ne znači da je ekvacije netko drugi unio, nego da ih je Ravenat našao jedino u svojem izvoru za Dalmaciju, dakle kod Maxima, a nije ih našao u izvorima za druge dijelove svijeta. 2) Što se ekvacije ne navode u 14. glavi V knjige, ne znači da je ekvacije u 16. glavu IV knjige stavio netko drugi, jer kao što bi se taj drugi zadovoljio samo s tom glavom, mogao je isto tako postupiti i sam Ravenat. Dapače, on kao autor bio je slobodniji da kreira svoje djelo nego interpolator koji bi sigurno osjećao potrebu da ubaci interpolaciju ne samo na jednom nego i na drugom odgovarajućem mjestu. 3) Na temelju ekvacije »Epitaurum id est Ragusium« ne može se pretpostaviti da »veći dio ekvacija potječe iz tog vremena u kojem se, a na temelju konkretnih historijskih okolnosti, pojavilo izjednačavanje antičkog Epidaura s ranosrednjovjekovnim Raguzijem.«⁶⁹ Tu je, naime, primijenjen obratan postupak od onog koji bismo očekivali. Umjesto da se pomoću Kozmografije utvrdi vrijeme tog izjednačavanja ovdje se pomoću pretpostavljenog vremena izjednačavanja Epidaura i Ragusija određuje postanak ekvacija. Trebalo bi, naprotiv, tek dokazati da se izjednačavanje Epidaura i Ragusija dogodilo istom u ranom srednjem vijeku, tj. nakon avarsko-slavenskog osvajanja Dalmacije.

Za kasnoantičko ili ranobizantsko porijeklo ekvacija izjasnio se i Medini, i to s obzirom na treću Ravenatovu ekvaciju »Aronia id est Mucru.«⁷⁰ Na području današnje Makarske dizao se antički grad na morskoj obali Aronia. U kasnoj antici u vrijeme barbarskih provala stanovništvo Aronije, koja nije bila zaštićena ni gradskim bedemom, potražilo je utočište u staroj ilirskoj gradini Mucru (Makar) na obroncima Biokova. Tu se razvilo naselje, koje sinoda u Saloni 533. god. podiže na rang biskupskog sjedišta, ali ga je već 548. godine, kao što svjedoči Prokopije, gotski vojskovođa Indulf dao razoriti. Stoga Medini zaključuje: »Proces napuštanja starijih (antičkih) naselja započinje i znatno ranije od seobe i doseljavanja Slavena. Ekvacija »Aronia id est Mucru« jest vjerojatno jedna od manifestacija tog procesa prije slavenskog doseljavanja.«⁷¹ Mi bismo dodali da iz svega rečenog proizlazi da očito svih pet Ravenatovih ekvacija pripada vremenu prije slavenske doseobe.

To potvrđuje i činjenica da Ravenat navodi Spalathron i Salonu odvojeno. Kada bi imali pravo oni koji smatraju, prvo: da su se Salonitanci sklonili u Dioklecijanovu palaču na početku ili sredinom 7. stoljeća, i drugo: da su tek nakon toga vremena nastale ekvacije, onda bi Ravenat (ili njegov glo-

⁶⁸ Medini, O nekim, 77, bilj. 17.

⁶⁹ Ibidem, 74.

⁷⁰ Julijan Medini, Makarsko primorje u antici, Makarski zbornik I, 1971, 31—33.

⁷¹ Medini, O nekim, 81.

sator) izjednačio i ta dva imena: Salona id est Spalathron.^{71a} Naravno te ekvacije nema, jer ni prva, ni druga pretpostavka nisu točne.

Nakon Ravenata i neki drugi pisci srednjeg vijeka potvrđuju da je Ragusij ne samo nasljednik Epidaura, nego da se i sam neko vrijeme zvao Epidaurum (od druge polovine 4. do prve polovine 7. stoljeća). Tako Guido di Pisa, koji je oko 1119. godine sastavio svoju geografsku kompilaciju navodi: »Epitaurum ubi nunc est Ratisium«, dakle da se u njegovo vrijeme Ragusij nalazi na istom mjestu gdje je prije bio grad Epidaur.⁷² Naš nešto mlađi Pop Dukljanin u svom Ljetopisu također kaže »Epitaurum quod nunc dicitur Ragusium«, dakle da se u njegovo vrijeme Epidaur zove Ragusij.⁷³ I Filip de Diversis, koji je ostavio opis Dubrovnika iz četvrtog decenija 15. stoljeća, kaže da se »Ragusij u starini zvao Epidaur ili Lausij«, a na drugom mjestu da se »Epidaur sada zove Ragusij.«⁷⁴

Potvrdu da je na mjestu današnjeg Dubrovnika postojalo naselje koje su Slaveni zatekli, i to pod imenom Epidaurum, daje nam i suvremena filologija. Sva tri lingvisti,⁷⁵ koji su se u posljednje vrijeme pozabavili postankom imena Dubrovnik,^{75a} složno tvrde, kako je nemoguće da se u slavenskom obliku nije sačuvalo romansko ime grada pod Srđem, kad se u slavenskom obliku sve do danas čuvaju, bar indirektno, i romanska imena do temelja porušenih gradova kakvi su bili Promona, Narona i Doclea. Međutim, oni taj romanski korijen imena Dubrovnik vide u različitim oblicima.

Ž. Muljačić izvodi ime Dubrovnik iz vulgarno latinskog toponima »Castellu(m) de Epidauru Novo« (Kaštel Novog Epidaura), iz kojeg bi izraza već Romani izbacili riječ castellum, a ostatak postupnim stezanjem doveli do oblika »Dabranov«, koji su zatekli Slaveni i pretvorili u »Dubrovnik«, to prije što je u to vrijeme, i još dugo poslije, grad bio od drveta. Mnogo jednostavnije i uvjerljivije V. Putenac izvodi ime Dubrovnik iz samog imena Epidaurum, koji su Slaveni sveli na oblik »Daur(u)«, a zatim rješavajući se diftonga pretvorili u oblik »Dobr«, kojemu su dodali dočekat »-ovnik«, te su tako prema pučkoj etimologiji, koja je ime dovela u vezu s dubravom, dobili konačno »Dubrovnik.«

D. Alerić je lako uspio pobiti Muljačićevo mišljenje, koje se osniva na nagetnutom i nigdje u izvorima potvrđenom izrazu »Castellum de Epidauru No-

^{71a} O bijegu Salomitanaca na otoke i njihovom povratku tek u doba Franaka na prelazu 8. i 9. st. uspor. Vladimir Koščak, Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora 925—928, Hist. zbornik, 1980—81, 303.

⁷² Pinder-Parthey, 541.

⁷³ Ljetopis, 54.

⁷⁴ Časopis Dubrovnik, 1973, br. 3, str. 14 i 34. Preveo s latinskog Ivan Božić.

⁷⁵ Žarko Muljačić, O imenu grada Dubrovnika, Zadarska revija 1962, br. 11, 147—154; isti, O postanku i imenu grada Dubrovnika, Dubrovnik 1965, br. 3, 56—59. Putenac, nav. dj. Alerić, nav. dj.

^{75a} Prvi spomen slavenskog imena Dubrovnik u danas sačuvanim vrelima javlja se pod kraj 12. st. u Ljetopisu Popa Dukljanina i u ispravi bosanskog bana Kulina iz 1189. god. gdje dolazi naziv »Dubrovčani«. Ime Dubrovnik nalazimo i u povelji srpskog velikog župana Stefana iz 1215. god. (Vinko Foretić, Povijest Dubrovnika I, Zagreb 1980, 33) Inače Foretić smatra da je ime Dubrovnik prijevod romanskog naziva Vergatum — šibljak za brdo iznad grada (kasnije Srđ), koji se do danas sačuvao u imenu sela Brgat. (Ibidem) Time je sam Foretić pokazao kako se toponimi ne stvaraju prijevodomima. U okolini Zadra je početkom 14. st. posvjedočen lokalitet Dubrovnik (CD VIII, 270 od 17. XI 1310.), a u Bosni u 15—17. st. utvrda Dubrovnik. (Encikl. Jugosl. sv. III, 157)

vo«. Protiv Putanca, međutim, on glavni argumenat vidi u tome da je nemoguće da bi Slaveni novi grad, koji su Romani zvali Ragusium, prozvali po srušenom i udaljenom Epidauru. No, u svjetlu naše teze, da se na području Dubrovnika već od kraja 4. stoljeća dizao novi Epidaurum, Putančeva teorija ne samo da dobiva potpunu uvjerljivost nego ona povratnom spregom potkrepljuje našu tezu. No, ni Muljačićevo mišljenje ne bi trebalo tako olako odbaciti, jer se u njemu ogleda karakter zatečenog naselja pod Srđem koje je stvarno bilo Epidaurum Novum. Možda bi se i gla »n« u imenu Dubrovnik mogao lakše objasniti prema Muljačiću. Dakako, treba od početka izostaviti »castellum«, koji je Muljačić uveo očito stoga da to naselje poveže s Epidaurumom, jer nije pretpostavio da se ono već samo tako zvalo.

Alerićeva zamjerka i Muljačiću i Putancu da ime Epidaurum u doba dolaska Slavena glasi »Epitaurum«, kako su zabilježili dokumenti, koje navodi, i da prema tome »t« nije moglo dati »d« u imenu Dubrovnik nije uvjerljiva baš s obzirom na pučku etimologiju povezivanja s dubravom, a i pitanje je, kako se zapravo na terenu izgovarao, odnosno slušao taj glas, da li zvučno ili bezvučno. Nakon kritike Alerić je iznio svoju teoriju prema kojoj bi ime Dubrovnik nastalo iz izričaja »Ad urbe Nova« (K novom gradu). Stari grad bio bi Epidaurum (Cavtat), a novi Ragusium (Dubrovnik). To tumačenje otpada već stoga što je nemoguće da bi Slaveni dva susjedna grada, oba u to vrijeme srušena, a takvi će još dugo ostati, — nazvali prema različitim izrazima za pojam grada: Cavtat prema »civitas«, a Dubrovnik prema »urbs«. Osim toga nigdje nije potvrđena metateza rb > br.^{75b}

Toponim Cavtat prvi put se javlja u danas dostupnim vrelima oko 1253. godine u pismu kneza Crnomira, pod kojim su se nalazile Konavle, i koji se tuži dubrovačkom knezu Marsiliju Zorzi (»Georgii Mersili«) i vlasteli kako Dubrovčani hvataju i prodaju njegove ljude. U toj ispravi se »C'ptat« spominje četiri puta kao pogranični kraj u vlasti Dubrovčana.^{75c} Poluglas između dva prva suglasnika potvrđuje da su Slaveni još u prvo vrijeme nakon doseobe usvojili romansku riječ »civitat«, te da su preko tog poluglasa »i« pretvorili u »a«, jer nakon 9. stoljeća u našem jeziku više nije bilo poluglasa, iako se u pismu bilježio i kasnije. Veoma je značajno da Romani ime tog lokaliteta nisu predali Slavenima u toponimu Epidaurum, nego u apelativu civitas, što već samo po sebi upućuje na krupno pitanje: Zašto? Odgovor se nalazi u činjenici da je mjesto, na kojem se nekada nalazio stari Epidaur, okolno romansko stanovništvo zvalo Civitas (Civitat) ili možda Civitas Vetus (Starigrad), jer se ime Epidaurum ili Epidaurum Novum već dugo rabio za obližnje naselje pod Srđem. Prema tome Slaveni, kada od preostalih Romana uče geografska imena u novoj postojbini, nisu ni mogli područje današnjeg Cavtata prozvati starijim imenom, jer su Epidaurum ili Epidaurum Novum zatekli ispod Srđa i pretvorili ga u svojem izgovoru u Dubrovnik.

Zapravo grad na mjestu današnjeg Dubrovnika imao je još od konca 4. st. dva imena: staro lokalno Ragusium i novo, službeno i šire Epidaurum (Novum). Kasnije su se pojavila još dva druga. Uopće četiri imena za isto naselje: Ragusium, Epidaurum (Novum), Dubrovnik i — kao što ćemo vidjeti — Laus, njihovo značenje, redosljed i međusobni odnos predstavljaju glavni pro-

^{75b} Ludwig Steindorff, Die Dalmatinischen Städte im 12. Jahrhundert, Köln — Wien 1984, 31.

^{75c} Miklošič, Monumenta, Beč 1858, 42.

blem najstarije dubrovačke povijesti. Jedino objašnjenjem tog odnosa ova povijest može postati shvatljiva.

Ovdje valja navesti (u latiničkoj transkripciji) i citat iz konca 14. stoljeća iz kojeg se vidi da se u Dubrovniku kroz cijeli srednji vijek sačuvala zdrava jezgra tradicije o postanku grada. Gospodari Zahumlja, braća Sanković u svojoj ispravi od 15. travnja 1391, kojom su predali Dubrovčanima župu Konavli, kažu: »Poznasmo va istinu po starih pismih i po starih pametarih, dobrih lju-deh koi su čuli od jednoga kolina do drugoga i po vidušćih bilizih i zlamenje: na Captati pri mori jest bil grad stari Dubrovnik, polag župe konavalske, kojemu gradu pristoiše župa konavoska i biše mu plemenito ta župa i druge zemlje i mista; i kada se on stari grad rasu i opusti, tada gospoda raška i humska u te dni krivinom posidoše i po sili uzeše konavalsku župu i druga mista togai grada. I tada graine poidoše u tvrdo misto i zidaše grad Dubrovnik.«⁷⁶ U ovom stavku, koji je u povelju unijet očito na zahtjev Dubrovčana, dva su momenta vrlo značajna. Prvo, da se stari grad kraj Cavtata zove isto kao i novi pod Srđem, to jest Dubrovnik, što nije nego slavenski oblik za Epidaurum. Drugo, da se kao uzrok propasti starog grada ne navode nikakvi osvajači, kao što je inače slučaj, nego se jedino kaže da se »stari grad rasu i opusti« što dobro odgovara prirodnoj katastrofi.

Glavni poticaj za prevrednovanje početaka dubrovačke povijesti dala je — kao obično u takvim slučajevima — arheologija. Kada se pristupilo sanaciji dubrovačke katedrale, oštećene u potresu 15. travnja 1979, istražni arheološki radovi povjereni su ekipi Instituta za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, na čelu s povjesničarom umjetnosti Josipom Stošićem. Radovi se počeli 1. travnja 1981. te su ubrzo ispod današnje barokne katedrale otkriveni ne samo ostaci poznate romaničke katedrale, srušene u velikom potresu 1667. godine, nego i dosad posve nepoznata trobrodna bazilika (30 x x 16 m) s tri apside i s dobro sačuvanim freskama. Tijekom radova postalo je jasno da se radi o prvotnoj katedrali, što dokazuje postojanje biskupskog trona ili katedre, te kameni luk sjedišta u apsidi, tzv. kor. Istovremeno se postavilo pitanje iz kojeg vremena potječe novootkrivena katedrala. Već iduće godine nekoliko znanstvenika dalo je odgovore koje ćemo navesti uz njihovu argumentaciju.

J. Stošić se u svojim prvim procjenama kolebao unutar širokog vremenskog razdoblja od tri stoljeća, tj. od šestog do osmog. S jedne strane on ističe, kako je »pronađeno nekoliko fragmenata arhitektonske plastike, od kojih neki imaju izričite karakteristike VI stoljeća, pa bi sve više povijesno trebali ispitati mogućnost da je katedrala već građena tokom VI stoljeća«,⁷⁷ a s druge strane on smatra »da je Dubrovnik, kao grad, ipak nastao nakon provale barbara. Iako je to na dalmatinskom području bilo krizno razdoblje graditeljstva, Dubrovnik je i tada morao imati biskupsko sjedište i za njega izgraditi katedralu. Veličina njegove najstarije katedrale svakako je važna činjenica. Međutim gradnja tako velike crkve mogla je biti i rezultat svijesti o budućoj veličini grada.«⁷⁸

Taj široki raspon gradnje katedrale od 6. do 8. stoljeća prihvatio je bez posebnog komentara Vinko Foretić,⁷⁹ dok je drugi dubrovački povjesničar Jo-

⁷⁶ Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata I*, 441, bilj. 26.

⁷⁷ *Dubrovački vjesnik*, 22. VII 1982.

⁷⁸ *Vjesnik*, 2. III 1982.

⁷⁹ *Ibidem*, 30. III 1982.

sip Lučić gradnju katedrale pomaknuo za cijelo stoljeće unaprijed: »U toj katedrali nađene su freske koje stručnjaci datiraju u 9. st. Prema tome prvotna katedrala, ona bizantska, zidana je od 7. do 9. st.«⁸⁰

Arheolog Đuro Basler ne određuje izričito vrijeme nastanka prvotne katedrale, ali ističe: »Svi do sada otkriveni starokršćanski spomenici potječu iz 6. stoljeća, što se ne smije zanemariti.«⁸¹ Prema tome on je vjerojatno sklon da i katedralu smjesti u to vrijeme.

Mnogo određeniji je Cvito Fisković, poznati istraživač dubrovačke kulturne prošlosti, upozorivši na svoja ranija otkrića kapitela i ranokršćanskih ulomaka iz 6. stoljeća u staroj gradskoj jezgri Dubrovnika, »koji su sve posredno nagovijestali neku velebniju obrednu građevinu«, da bi zaključio: »Sve je to upućivalo na jačinu spomeničkog sloja iz doba prve bizantske vladavine na Jadranu, pa — pogotovu nakon daljnjih građevinskih otkrića na istom mjestu — smatram da je suvišno okolišati oko preciznije njihove datacije u Justinijanovo razdoblje. Jer, tko bi inače, i kada uopće, bio u mogućnosti da poduzima takve umjetničke pothvate? Čini se da se i svojstva otkrivene trobrodne crkve sa tri apside i tragovima katedre u glavnom svetištu posve podudaraju s takvim vremenskim i stilskim određenjem.«⁸²

Još ranije, Dubravka Beritić koja je dugo stajala na čelu zaštite dubrovačkih spomenika, odlučno se izjasnila za urbani razvoj već u 4. stoljeću, a gradnju prvotne katedrale povezala sa starokršćanskim fragmentima iz 6. stoljeća koje je otkrio C. Fisković.⁸³

Milan Prelog, koji se također intenzivno bavio urbanom prošlosti Dubrovnika, najprije je istaknuo dilemu: »Još se treba sporiti oko toga je li otkrivena bizantska katedrala iz 6. ili 7. stoljeća,« da bi je zatim razriješio »s Justinijanovim ponovnim osvajanjem jadranskih krajeva u 6. stoljeću, s osiguranjem plovnog puta uzduž naše obale na kojoj je Bizant imao manje utvrde s vojnicima i vjerojatno crkvicama. Otkrivena katedrala nastala je upravo u vrijeme tog prestrojavanja.« Na kraju je dubrovačku prvotnu katedralu smjestio u razdoblje »bazilike iz 6. stoljeća u Poreču.«⁸⁴

I autor ovih redaka, koji je kao historičar Dubrovnika također uzeo riječ u citiranoj diskusiji, povezo je novootkrivenu katedralu s Eufrazijanom u Poreču (535—550), te s isto tako monumentalnom bazilikom nadbiskupa Honorija II (oko 525—550) u Saloni. Na temelju arhitektonske konstrukcije katedrale i njenog prvotnog namještaja, koji je preostao u obliku niza starokršćanskih fragmenata, zaključili smo da su sve tri bazilike »građene u doba, kada se dugogodišnja vlast ostrogotskog kraljevstva na obje obale Jadrana našla na udar cara Justinijana I u ratu koji je trajao od 535. do 555. godine... Sve tri bazilike svjedoče o jednom prelomnom vremenu koje je i moglo dati poticaj za njihovu gradnju.«⁸⁵

⁸⁰ Ibidem, 20. VII 1982.

⁸¹ Ibidem, 4. V 1982.

⁸² Ibidem, 25. V 1982.

⁸³ Ibidem, 16. III 1982.

⁸⁴ Ibidem, 22. II 1983. Prelog je potvrdio svoje mišljenje da je prvotna katedrala građena u doba Justinijana u polumjesečniku OKO, Zagreb 9—23, V 1985. I Željko Rapanić, Istočna obala Jadrana u ranom srednjem vijeku, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, sv. 15, Split 1986, 11; se opredijelio za gradnju bazilike u polovini 6. stoljeća, da bi kasnije to vrijeme još točnije odredio »između 550. i 560. godine«. (Vjesnik, 20. II 1987.)

⁸⁵ Ibidem, 25. IX 1982.

Prema tome naše mišljenje o 6. stoljeću kao vremenu gradnje poklapa se ne samo s mišljenjem istaknutih istraživača dubrovačke prošlosti, nego mi to vrijeme i поближе određujemo s krajem prve polovice tog stoljeća. U to vrijeme je nastao i geografski opis Dalmacije sačuvan u Ravenatovoj Kozmografiji.⁸⁶ To je doba bizantsko-ostrogotskog rata, »vrijeme prestrojavanja« kakvo i ostavlja trajne tragove u povijesti.

Na arheološkom skupu u Dubrovniku početkom listopada 1984. i u jednom napisu koji je zatim objavljen, J. Stošić je, međutim isključio 6. stoljeće za gradnju katedrale, što je prije dopuštao, te izjavio da je »bizantska crkva nastala u razdoblju od 7. do 8. stoljeća, s tim što je 8. stoljeće vjerojatnije.«⁸⁷ Za tu tvrdnju — uklonivši prethodno kao dokaz starokršćanske fragmente iz 6. stoljeća otkrivene u katedrali, od kojih dva i sam spominje (stupić koji je držao oltar i impost sa starokršćanskim križem) — Stošić iznosi tri argumenta koji već na prvi pogled pokazuju svu labavost.

1) Ako se arhitektonske forme, koje srećemo u ovoj katedrali, javljaju u grčkim zemljama Bizanta od 6. do 12. stoljeća, to još nije dokaz da ona nije građena u 6. stoljeću. 2) Argumenat da katedrala »ima zidane arkature, što potpuno odudara od raskoši reprezentativnih crkava takve veličine građenih za vrijeme vladavine Justinijana, u doba velikog procvata bizantske umjetnosti, kada su za gradnju katedralnih sakralnih objekata upotrebljavani stupovi« — potpuno ispušta iz vida dva »kapitela odlične izrade u čistom stilu 6. stoljeća«, koje je C. Fisković otkrio u današnjoj katedrali još 1959. god., i treći kapitel, koji je kasnije otkrila D. Beritić u najstarijem dijelu grada i koji po svojim stilskim oznakama također pripada 6. stoljeću.⁸⁸ S druge strane, ukoliko ti kapiteli nisu pripadali stupovima prvotne katedrale, tko kaže da je ona morala biti građena tako raskošno kao Justinijanov Sv. Sofija u Carigradu za koju su se, usput rečeno, morali skupljati stupovi iz starih rimskih građevina po cijelom Carstvu.^{88a} 3) Što se tiče stope kao mjerila za duljinu, koja je primijenjena pri projektiranju i gradnji katedrale i koja iznosi oko 34 cm i nešto je dulja od bizantske, Stošić misli da je »nemoguće da bi toj većoj stopi bila dana prednost pred bizantskom stopom u 6. stoljeću, kada je bizantska uprava na dubrovačkom području već čvrsto formirana.« To znači da Stošić smatra da u 7. i 8. stoljeću, u koje on stavlja gradnju katedrale, bizantska uprava na dubrovačkom području više ne postoji. Pod čijim bi se onda okriljem gradila ta »bizantska« — kako stalno ističe — katedrala? Nije li puno vjerojatnije da ta stopa (za koju kaže da je iz nje izvedene stopa koja se kroz cijeli srednji vijek upotrebljavala u Dalmaciji i Veneciji), potječe još iz vremena ostrogotskog kraljevstva koje je na obje obale Jadrana bilo prisutno još do sredine 6. stoljeća.

Teza da je dubrovačka prvotna katedrala bila podignuta od 7. do 8. stoljeća, dakle »nakon provale barbara«, u vrijeme koje je — kao što je J. Stošić također ranije točno rekao — »na dalmatinskom području bilo krizno razdoblje graditeljstva«,⁸⁹ protivi se historijskoj logici. U 7. i 8. stoljeću jedno-

⁸⁶ Vid. bilj. 68.

⁸⁷ Vjesnik, 14. X 1984.

⁸⁸ Ibidem, 25. V 1982; 17. VI 1973.

^{88a} Zidani piloni pojavljuju se na istočnoj obali Jadrana već u starokršćanskoj arhitekturi kao npr. u bazilici u Kapljuču u Saloni i vjerojatnou bazilici u Žažviću na istočnom rubu Ravnih Kotara. (Tonči Burić, Kameni namještaj bazilike u Žažviću, Starohrvatska prosvjeta, 15/1985, Split 1986, 171.)

⁸⁹ Vid. bilj. 77.

stavno nije bilo investitora za tako velebnu građevinu. Ta Dubrovnik je još u 13. stoljeću bio pretežno od drva.

Avari su zajedno sa Slavenima osvojili bizantsku pokrajinu Dalmaciju u trećem ili četvrtom deceniju 7. stoljeća razorivši ne samo njen glavni grad Salonu nego i niz drugih pokrajinskih središta. Među njima i Epidaurum, ali ne stari, jer ga već preko 250 godina nije bilo, nego novi, tj. Ragusium okupljen oko katedrale i biskupa. Staro romansko stanovništvo, ukoliko nije podleglo oružju napadača, razbježalo se po susjednim otocima i okolnim bregovima gdje je našlo sklonište u već prije utvrđenim mjestima. Kao i ostali antički gradovi u Dalmaciji, i novi Epidaurum ili Ragusium ostao je u ruševinama zajedno sa svojom katedralom prepušten daljnjem propadanju i zubu vremena.

III. Postanak srednjovjekovnog Lausa, Raguse ili Dubrovnika

Nakon dolaska Avara i Slavena, a malo zatim Hrvata i Srba, Bizantsko carstvo je preko stopedeset godina bilo potisnuto s istočne obale Jadrana, na kojoj nije imalo nikakvu vlast, kao što je još u 8. st. nije imalo ni u nekim dijelovima same Grčke koji su bili preplavljeni slavenskim plemenima. Preostalo romansko stanovništvo, izbjeglo uglavnom po dalmatinskim otocima, prepušteno samo sebi, jedva da je i znalo za Bizantsko carstvo i njegov kontinuitet koji je na ovom području bio prekinut.⁹⁰

Tek svjetsko-historijski sukob između Istočnog i Zapadnog carstva, između Bizanta i nove franačke velesile, donosi preokret na Jadranu. Karlo Veliki već 788. godine zaposjeda Istru, a nakon 791, kada počinje rat protiv Avara u Panoniji, i cijelu istočnu obalu Jadrana, kao što svjedoče arheološki nalazi⁹¹ i pjesma akvilejskog patrijarha Paulinusa (776—812) u povodu pogibije furlanskog markgrofa Erika kod Trsata 799. godine, u kojoj su opisane granice patrijarhove jurisdikcije.⁹²

⁹⁰ Lujko Margetić, Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, Zbornik Histor. zavoda JAZU u Zagrebu 8/1977, 62—63. Usp. Vladimir Koščak, Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora 925—928, Histor. zbornik XXXIII—XXXIV/1980—1981, Zagreb 1982, 294.

⁹¹ Jovan Kovačević, Istonija Crne Gore I, Titograd 1972, 367.

⁹² Odnosni latinski stihovi u hrvatskom prijevodu glase: Pokorio je bijesna barbarska plemena, / koja opasuje Drava, zatvara Dunav, / koje trskom krije Skadarsko blato, / koje stješnjuje val slanoga mora, / pred koje se ispriječio svršetak Dalmacije.« (Rački, Documenta, 301—302). Originalni izraz »paludes Meotides«, kako se u antici nazivalo Azovsko more, preveli smo »Skadarsko blato«, kako se katkada zvalo Skadarsko jezero, jer »paludes« znači »močvare« i jer se očito odnosi na to jezero, koje se u antici zvalo Paludes Labeatides i Lacus Labeatium prema ilirskom plemenu Labeati. Međutim na području Labeata postojao je još u antici i srednjem vijeku grad Meteon, Medione, Medeon na cesti Naronu — Skadar, danas Medun 9 km sjeveroistočno od Titograda (Paulys Real Encyclopädie; Die Romanen I, 58). Nije isključeno da se prema tome gradu u doba dolaska Franaka zvalo Skadarsko jezero koje ime je Paulin zbog sličnosti poistovjetio s antičkim nazivom Azovskog mora. U srednjem vijeku postojalo je mjesto i luka Medua, Medova (kasnije Singjin) sjeverno od Drima, dakle na granici nekadašnje Dalmacije, a tu također ima močvara oko ušća rijeka Bojane, Drima i Mata. Može biti da je Paulinus napisao »Paludes Labeatides«, a da su prepisivači to zamijenili s mnogo poznatijim geografskim nazivom.

F. Rački donoseći širi izvadak iz Paulinove pjesme primjećuje kako bi se prema navedenim stihovima moglo zaključiti da je Dalmacija već nakon 791. god. došla pod franačku vlast. Nešto dalje komentirajući Aachenski mir između Bizanta i Karla

Kao što izvještavaju franački anali godine 791, tri vojske Karla Velikog krenule su protiv Avara. Južna vojska italjskog kralja Pipina, Karlovog sina, upućena je iz Italije, te je preko Ilirika ušla u Panoniju.⁹³ Jedan njezin krak spustio se duž obale, dok su neki odredi bili očito upućeni na lađama iz Italije preko Jadranskog mora. Franci su zaposjeli cijelu obalu nekadašnje rimske provincije Ilirika ili predioklecijanove Dalmacije, dakle sve do grada Lješa na sjeveru današnje Albanije. To znači da je pod franačku vlast došla i obala Dioklecijanove provincije Prevalitane, koja se od 297. god. prostirala od Budve do Lješa na Drimu, dok je za kasnoantičku i bizantsku provinciju sjeverno od Budve ostalo ime Dalmacije.⁹⁴

Niz izvora, i to: Ljetopis Popa Dukljanina — gl. XXII—XXVII,⁹⁵ Toma Arcidakon — gl. VIII,⁹⁶ Miletije,⁹⁷ Anonim,⁹⁸ N. Ranjina,⁹⁹ Sarakin anonim¹⁰⁰ i drugi navode da su Dubrovnik osnovali došljaci iz Rima.

Pop Dukljanin priča o nesretnoj sudbini kralja Radoslava, kojeg je protjerao sin Časlav i koji je našao utočište u Rimu gdje se oženio Rimljanom i dobio sina Petrislava. Njegov sin odnosno Radoslavov unuk, Pavlimir, nazvan Bello, napustio je zajedno s rodbinom i 500 vojnika Rim zbog neprijateljstva rimskih velikaša i zbog poziva Slavena da preuzme kraljevstvo svojih predaka.^{100a} Iskricali su se u Gružu i u blizini podigli utvrđeni grad. Ubrzo su im se pridružili Epidaurani, koji su živjeli dotle u zbjegovima po planinama i šumama, te su zajedno sagradili Lausium — Ragusium. U toj Dukljaninovoj priči najvažnije je njegovo razlikovanje triju etničkih grupa kod gradnje Dubrovnika: Rimljana, koji su došli iz Italije i podigli utvrdu, Epidaurana, koji su sišli s planina i dali novom gradu ime Lausium prema hridinama što se u njihovom jeziku zovu »laus«, i Slavena koji se tek na kraju spominju kao tvorcima slavenskog imena Dubrovnik prema šumi iz koje su došli. Dakle, tu se pod Rimljanima ne misli na dalmatinske Romane — kao što neki tumače — jer se dalmatinski Romani podrazumijevaju pod Epidauranima, nego je u dolasku Rimljana sačuvana uspomena na dolazak franačke vojske iz Italije, pod čijim su se okriljem raštrkani Romani vratili u davno napuštene primorske gradove, a njima su se kasnije pridružili i okolni Slaveni.

Vijest da Dubrovnik osnivaju došljaci Rimljani na čelu s Bellom, kojima se pridružuju izbjeglice iz Epidaura, sačuvali su i najstariji dubrovački kro-

Velikog 812. god. Rački kaže da su »gradovi Dalmacije, dakle Zadar, Trogir, Split i Dubrovnik, bili kraće vrijeme podložni vlasti Franaka« (315). To »kraće vrijeme« trajalo je gotovo 20 godina. No, naša kasnija historiografija, koja je često padala ispod znanstvene razine Račkog, nije više znala za franačku nazočnost u Dubrovniku.

⁹³ »Sed et ille tunc eius exercitus, quem Pippinus filius eius de Italia transmisit, ipse intravit in Illyricum et inde in Pannoniam«. Annales Laureshamenses ad a. 791, c. XXIV, Rački, Documenta, 296.

⁹⁴ Ovdje se ne možemo upuštati u podrobniju argumentaciju franačke vlasti u Prevalitani (što je predmet našeg posebnog rada), jer za pitanje Franaka u Dubrovniku to nije ni bitno.

⁹⁵ Ljetopis, 61—72.

⁹⁶ Franjo Rački, Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana, MSHSM XXVI, Zagreb 1894, 30.

⁹⁷ MSHSM XIV, 174. Usp. Matas, Miletii versus.

⁹⁸ MSHSM XIV, 3—4.

⁹⁹ Ibidem, 72—76.

¹⁰⁰ L'Epidauritano — Lunario Raguseo per l'anno 1911, Ragusa 1910, 33s.

^{100a} Slavko Mijušković, Ljetopis popa Dukljanina, Titograd 1967, 217.

ničari (Miletije, Anonim, Ranjina, Sarakin anonim). Kod njih je rimskih vojnika isto toliko kao i u Ljetopisu Popa Dukljanina (500), ali kronike navode da oni donose množinu svetačkih moći koje im je povjerio papa. Oni te moći polažu u kaštel Lave koji su sagradili na istom mjestu — kao što kaže Ranjina — gdje je prije bila Ragusa.¹⁰¹ Podatak o velikom broju vojnika, koji dolaze sa svetačkim moćima iz Rima, vjerno odražava pohod vojske Karla Velikoga. Znamo, naime, da je s tom vojskom papa uputio i misionare od kojih je jedan bio Ivan Ravenjanin, prvi nadbiskup Splita.

Prema tome, neprijeporno je da jezgru vijesti o osnutku Dubrovnika i kod Dukljanina i kod dubrovačkih kroničara čini tradicija, koja je mogla nastati samo u Dubrovniku, iako su svi dubrovački anali i kronike — takvi kakvi su doprli do nas — preuzeli priču o kralju Radoslavu — Pavlimiru, zvanom Bello, očito iz Ljetopisa Popa Dukljanina. Ta dubrovačka tradicija našla je odjek i kod Tome Arcidakona. On pripovijeda u glavi 8. svoje Historije, kako su došljaci iz Rima podigli sebi sjedište nedaleko od Epidaura, koji su zatim razorili, a potom da su zajedno s Epidauranima sagradili Ragusium.

U Ljetopisu Popa Dukljanina i dubrovačkim kronikama gradnja kaštela Lause ili Lave prikazuje se kao gotovo usputni događaj na pohodu budućeg kralja Radoslava-Bello i njegove vojske iz Italije u krajeve zaleđa. A to upravo odgovara vojnom pohodu Franaka kroz ove strane u ratu protiv Avara za vrijeme kojeg su se Romani s otoka i planina vratili u nekad razorene i napuštene gradove duž obale.

Svi Slaveni u zaleđu priznali su Bella za kralja osim župana Raške kojeg je Bello porazio. »Zbog te pobjede Rimljani, koji su bili s kraljem, sagrade crkvu u Raškoj u čast sv. Petra apostola na mjestu blizu Caldane. A nedaleko ove crkve na jednom brijegu podigne kralj tvrđavu i nazove je po svom imenu Bello, a u spomenutu crkvu postavi sjedište biskupije«. Ovu Dukljaninovu vijest o tipičnom franačkom postupku da se pomoću križa i mača, crkve i utvrde širi vlast potvrđuje arheologija i toponomastika. Crkva sv. Petra kod Novog Pazara, gdje se nalazi izvor ljekovite vode Toplica, Banja (Caldana), sagrađena u obliku rotunde (kao i sv. Donat i sv. Tripun u isto vrijeme) na temeljima prijašnjeg baptisterija iz 6. stoljeća, služila je kao sjedište raških episkopa. U blizini se nalazi i lokalitet Podbjelje, što, možda, odgovara imenu podgrađa ispod tvrđave koju je podigao franački zapovjednik Bello. Na taj način bi, ne samo Hrvati nego i Srbi, primili prvo krštenje od svećenika iz Rima kao što piše Konstantin Porfirogenet, ali dakako ne u doba cara Heraklija. Bellove borbe s Madžarima u Srijemu odnose se očito na borbe s Avarima koje je Pop Dukljanin po svojem običaju kontaminirao s kasnijim događajima.

Sve dubrovačke kronike ili anali navode da su stanovnici Epidaura, pošto je bio razoren njihov grad, našli utočište u dvjema utvrdama, a to je bio Gradac kod Brgata i Spilan poviše Plata u današnjoj dubrovačkoj Župi, i da su zatim odatle prešli u Dubrovnik. Međutim, Ranjina u svojim Analima, što je neobično važno i zanimljivo, dodaje kako su izbjeglice iz Epidaura živjeli 160 godina u te dvije utvrde.¹⁰² Ako rušenje Epidaura, naravno novog pod Srđem, sa strane Avara i Slavena stavimo u sredinu tridesetih godina 7. stoljeća — koji termin sve više prevladava u historiografiji — onda 160 godina koje su izbjeglice proveli u Gracu i Spilanu prije no što su se vratili natrag pod Srđ,

¹⁰¹ MSHSM XIV, 173.

¹⁰² Ibidem, 179.

daju točno konac 8. stoljeća, dakle vrijeme dolaska franačke vojske u ove krajeve.

Ranjina također, i to u Prologu svojih Anala, izvodi računsku operaciju kako bi utvrdio koliko je Dubrovnik star, te dolazi do 163. godine n.e., ali dodaje, što je mnogo zanimljivije, kako neuki puk smatra da je Dubrovnik star 800 godina,¹⁰³ a to osnutak Dubrovnika, s obzirom da je Ranjina pisao sredinom 16. stoljeća, stavlja u sredinu 8. stoljeća, dakle svega 50-tak godina ranije od vremena koje mi predlažemo.

Veoma je značajno da se na Drugom nicejskom koncilu 787. godine ne spominje biskup Dubrovnika, ali su nazočni biskupi s dalmatinskih otoka i biskup Kotora.¹⁰⁴ To znači da srednjovjekovna Ragusa ili Dubrovnik još nije postojao 787. godine. Porfirogenetova tri proširenja Dubrovnika iz DAI trebamo, dakle, smjestiti u stoljeće i pol između 800. i 950. godine. Njegova pak tvrdnja iz »De thematibus« i »Vita Basilii« kako je Dubrovnik već oko 867. godine, kada ga opsjedaju Arapi, metropola okolnih naroda,¹⁰⁵ nije drugo do odraz politike Bizanta od cara Bazilija I (867—886) nadalje, da južno-dalmatinske oblasti organizira kao posebne jedinice pod svojom vlasti ili barem utjecajem.

Od avarsko-slavenske invazije do franačke okupacije istočne obale Jadrana povijest ne raspolaže nikakvom vijesti o bilo kakvom naselju ispod Srđa. Pa i numizmatika — koja se obično najlakše probija kroz tamu prošlosti — u ovom slučaju šuti. Prilikom posljednjih arheoloških istraživanja u katedrali i na Bunićevoj poljani pronađena je množina starog novca, ilirskog, grčkog, rimskog, bizantskog i kasnijeg sve do 20. st., međutim iz 7. i 8. st. nije pronađen nikakav novac osim eventualno jednog primjerka cara Foke iz samog početka 7. stoljeća.¹⁰⁶

Na početku II dijela izložili smo da je u znanosti prevladalo mišljenje kako je ime Ragusium, Ragusa, Rausion ilirskog porijekla i kako nije izvedeno zamjenom slova iz riječi »lau« (Porfirogenet), ili »laus« (Pop Dukljanin), odnosno, »labes« (Miletije). Točno je jedino to da je ime kaštelu Lave, koji su oko 800. god. sagradili Rimljani prema analima Anonima i Ranjine, dala riječ koja označuje liticu, strminu, a odnosi se na hridine iznad mora u južnom dijelu Dubrovnika, na kojima su ti Rimljani, zapravo Franci sagradili utvrdu ili kaštel oko kojeg se stalo formirati i ubrzo proširivati srednjovjekovno naselje.¹⁰⁷ Toponim Lau, Laus, Lausa, Labes, Lave, Laba, Lava javlja

¹⁰³ Ibidem, 168.

¹⁰⁴ Jean Darrouzès, *Listes épiscopales du concil de Nicée (787)*. *Revue des études byzantines* 33, 1975, 5—76; Koščak, 299; Lujo Margetić, *Marginalije uz rad V. Koščaka »Pripadnost istočne obale... Histor. zb., XXXVI/1983, 261—263; Radoslav Katičić*. *Imena dalmatinskih biskupija i njihovih biskupa u aktima ekumenskog koncila u Nikeji godine 787*, *Filologija* 11/1982—1983, 75—91.

¹⁰⁵ Rački, *Documenta*, 342 i 344.

¹⁰⁶ Prema priopćenju dr. Ivana Mirnika, kojem se i ovom prilikom zahvaljujem na ljubaznosti.

¹⁰⁷ Vid. bilj. 35. Petar Skok, *Les origines*, u prvom poglavlju (449—456) raspravlja o Porfirogenetovom oikonimu lau i o brojnim varijantama te riječi, koje su označavale pojedine lokalitete u najstarijem dijelu grada, ali također u okolici, donoseći niz primjera iz srednjovjekovnih dokumenata. F. M. Appendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei I*, Dubrovnik 1802, 72, n. 1; navodi da su se još u njegovo vrijeme hridine prema moru zvale Lavvi. Skok sve te varijante izvodi iz latinske riječi »labes f. (sc. terrae)« (453). No, kasnije (Viktor Novak — Petar Skok, *Supetarski kartular, JAZU, Zagreb 1952, 290*) kao da je promijenio mišljenje: »Ali bi mogla biti i predrimska (tj. predlatinska) riječ u

se i drugdje na istočnoj obali Jadrana i Južnoj Italiji, dosta često u okolici Dubrovnika, a u samom gradu sačuvan je u ispravama do kraja 15., a u govoru i do početka 19. stoljeća. Tako su se južne strmine prema moru zvale »Lava maris«, a prema kopnu »Lava de campo«, spominje se »porta de Labis«, crkva »S. Michaelis de Labe« i drugo.¹⁰⁸

Objašnjenje da je ime Ragusa nastalo iz Laus ili sličnog imena zamjenom slova moralo se pojaviti u romanskoj sredini Dubrovnika valjda početkom 10. stoljeća kako bi se objasnilo dvojstvo imena za isti grad. Ono što je pri tome zamijenjeno bio je kronološki red, te je mnogo starije ime izvedeno iz mlađeg naziva za naselje, bez obzira da obje riječi imaju nezavisan postanak. Porfirogenet, koji je inače poznat po svakojakom etimologiziranju, to je objašnjenje prihvatio kao i neki drugi srednjovjekovni pisci.¹⁰⁹

Dolazak franačke vojske i mornarice na Jadran, zaposjedanje Venecije, Istre i Dalmacije pored istovremenih borbi s Bizantom na jugu Italije, uvuklo je Istočno carstvo u dugotrajni rat (787—812) s Karlom Velikim. Tek u sukobu između dvije velesile tadašnjeg svijeta, istočna obala Jadrana izlazi na svjetlo povijesne scene nakon 150 godina historijske tame. Bizant se tek tada ponovno zainteresirao za svoju nekadašnju provinciju Dalmaciju. Nakon borbi, pomorskih ekspedicija i diplomatskih manevara sklopljen je 812. godine Aachenski mir, prema kojem se Venecija i niz dalmatinskih gradova (Krk, Osor, Rab, Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik, Kotor), te neki otoci vraćaju Bizantu, dok Istra zajedno s Hrvatskom ostaje pod suverenitetom Franaka.

vezi s lausa i grč. laas gen, laos 'kamen'.« V. Putanec, kao i Alessio, smatraju da je riječ »lau« predindoeuropskog porijekla u značenju pećina. Inače lingvisti još nisu dali iscrpnu studiju o riječi »lau«, za koju Porfirogenet kaže da na »romejskom jeziku« znači strminu. Čak nije sigurno koji jezik Porfirogenet podrazumijeva pod »romejski«, da li grčki ili latinski. F. Šišić, O hrvatskoj kraljici Margareti, 6; drži da je to grčki, iako se ranije (Povijest Hrvata I, 440) kolebao između latinski i grčki. Skok Les origines, 449; se opredijelio za latinski. B. Ferjančić, Vizant. izvori II, 20; ostavlja bez prijevoda i tumača »romejski«. Međutim u bilješci 149, str. 48 iz primjera da se grad Zadar zove u jeziku Romeja »jam erat« (gl. 29), te da ime Srbi u jeziku Romeja znači robovi (gl. 32) Ferjančić zaključuje da se u oba ova slučaja pod jezikom Romeja misli na latinski. No, ovdje valja još dodati da je već N. Ranjina ime grada izvodio iz grčke riječi laas — kamen. (Anali, 168).

¹⁰⁸ Niz tih toponima u i van Dubrovnika navodi i Jüřeček, Die Romanen, 60 i 90; isti, Die Bedeutung, 44; isti, Die Handelstrassen, 10. Vid. i Alerić, 72, bilj. 13.

¹⁰⁹ Navodimo kritičko razmatranje Ante Marinovića, koje je iznio u više rasprava, a najpregnantnije ovim riječima: »Mišljenje prema kojemu su romanski stanovnici razrušenog Epidauruma izbjegli ispred osvajača, Avara i Slavena, i nastanili se na puste i dotad nenaseljene hridine-otočiće u moru pod brdom Srđem, koje su zbog toga tobože bile nepristupačne za došljake još nevješte moru, pa da su tu udarili temelje novom gradu Raguziju, današnjem Dubrovniku, treba odbaciti kao neosnovano i kao plod fantazije. Nemoguće je, naime, i krajnje naivno i pomisliti da bi pobijedeni i raspršeni bjegunci iz Epidauruma samo nekoliko kilometara dalje, takoreći pod nosom 'barbarskog' osvajača uspjeli neometano zidati novi grad samo zato, što se ti 'barbari' tobože ne usuđuju prelaziti uski morski kanal?! Uostalom, ako se i dopusti takav apsurd, kako bi se bjegunci uspjeli održati na pustim i neizgrađenim hridinama u moru bez hrane i krova nad glavom pa, još k tome, zidati i utvrđivati novi grad!« (Običajno pravo i samouprave u bivšoj Dubrovačkoj republici i njihovo izučavanje. Posebni otisak iz zbornika Običajno pravo i samouprave na Balkanu i u susjednim zemljama, Posebna izdanja Balkanološkog instituta, knj. 1, Beograd 1974, 91—92.). Međutim u svjetlu spoznaje da je početak i temelj srednjovjekovnog Dubrovnika udaren na poticaj i pod zaštitom franačke vojske, koja je preostale Romane oslobodila pritiska okolnih Slavena, ovaj apsurd dosadašnje historiografije razrješava se sam od sebe.

Franci su kroz dvadeset godina svoje nazočnosti u dalmatinskim gradovima (791—812) ostavili trajan trag od Zadra (crkva sv. Donata) do Kotora (prvotna katedrala sv. Tripuna također rotonda). I u Dubrovniku ostala su barem dva spomenika njihove prisutnosti. To je crkva sv. Petra, podignuta iznad temelja starokršćanske crkve. Njena je osnova, kao i crkve sv. Tome u Prčnju u Boki Kotorskoj, analogna osnovi crkve St. Germain des Prés (Francuska) iz 813. godine.¹¹⁰ U to je vrijeme restaurirana i rekonstruirana i stara bazilika iz Justinijanova vremena. Obnovljenu crkvu snažno obilježuju dobrim dijelom sačuvane freske crkvenih otaca u apsi di glavne lađe izrađene na posve zapadni način u 9. stoljeću,¹¹¹ iz kojeg vremena potječe i množina pleternih klesarija (»preromanička oltarska ograda i drugi namještaj ukrašen pleternim motivima«¹¹²) koje se na našoj obali i javljaju s dolaskom Franaka.

Crkvenu hijerarhiju koju je srušila avarsko-slavenska najezda, Franci su ponovno uspostavili i podvrgli patrijarhu u Akvileji. Tada su došli biskup Donat u Zadar i nadbiskup Ivan Ravenjanin u Split i obnovili starokršćansku biskupiju nekadašnje Jadere, odnosno nadbiskupiju Salone. Postavlja se pitanje da li su Franci obnovili i starokršćansku biskupiju Epidaura. Obnova katedrale daje potvrđan odgovor, ali nameće i pitanje o imenu biskupije.

Kroz gotovo dva stoljeća, od avarsko-slavenskog rušenja novog Epidaura ispod Srđa i njegove biskupije do gradnje franačkog kaštela Lave i obnove katedrale, staro ime Epidaura palo je u zaborav, te se sačuvalo jedino kod Slavena u obliku »Dubrovnik«, dok su Romani novo naselje nazivali »Lave« ili »Laus«. Sačuvao se i najstariji naziv »Ragusium« ili »Ragusa«, koji je sve više stao prevladavati. I nova biskupija uzela je to ime, jer je najstarije vijesti zovu »ragusitana«, »ragusana« ili slično.¹¹³ Nasuprot tim starim nesumnjivim svjedočanstvima, dubrovačka biskupija pod imenom Epidaura javlja se jedino u IX glavi Ljetopisa Popa Dukljanina (na Duvanjskom saboru biskupija »Epitaurum« pripala bi salonitanskoj metropoliji) i u tri papinske bule krivotvorene također u XII stoljeću, s istog razloga zbog kojeg je dobrim dijelom sastavljen i Ljetopis, a to je bila borba između dubrovačke i barske nadbiskupije za sufragane. Među papinskim bulama, krivotvorenim za račun jedne ili druge strane, ove tri, koje su dali izraditi Dubrovčani su najstarije, s obzirom na vrijeme u kojem su tobože izdane. Zbog toga se razlikuju od drugih bula — pravih i krivotvorenih — fingiranom starinom geografskih imena. No, isto je tako značajno da se u prvoj buli (papa Zaharija 16. V. 743. »Andree archiepiscopo sancte Pitauritane ecclesie«) navodi samo ime dijeceze, a ne grada u kojem bi se njeno sjedište imalo nalaziti, dok se u druge dvije pored dijeceze imenuje i grad: Benedik VIII 27. IX. 1022. »Vitali archiepiscopo sancte

¹¹⁰ Kovačević, *Ibidem*

¹¹¹ J. Stošić je nakon otkrića katedrale datirao freske s devetim stoljećem (Vjesnik, 2. III 1982.) s čime su se složili i drugi znanstvenici (*Ibidem*, 16. III, 30. III, 20. VII 1982.), ali je kasnije promijenio mišljenje i stavio njihov postanak dva stoljeća kasnije, tj. da je »crkva posljednji put freskirana oko 1060. godine« (*Ibidem*, 14. X 1984.), ali to nije ničim obrazložio.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ 1) Akti splitskih sinoda 925—928; a) »De episcopis ragusitano et catharitano« (8. zaključak 925. god.), b) »ecclesia ragusitana« (u zaključcima 928. god.), c) »episcopum ragusitanum« (pismo Lava VI 928. g.); 2) Ivan Đakon, 1000. god. »archiepi-scopus Ragusiensis«; 3) »Vitali archiepiscopo et Lampredio preside civitatis Ragusitane« u ispravi o osnivanju samostanu na Lokrumu iz kolovoza 1023. godine; 4) Grgur VII dukljanskom vladaru Mihajlu 9. I. 1078. »Ragusane ecclesie« i biskup »Ragusinum« i »Raguensem«. Rački, *Documenta i Codex diplomaticus I.*

Pitabritane sedis e civitate Labusedi¹¹⁴ i Grgur VII 21. V. 1076. »Petro archiepiscopo sancte Pitabritane sedis ex civitate Labusedi«. To znači da je u 12. stoljeću, kada su te isprave falsificirane, bilo poznato kako 743. godine još nije bilo grada, koji bi se zvao prema hridinama (labes), ali je isto tako bilo poznato da je takvo ime kasnije bilo u upotrebi još u 11. stoljeću.

¹¹⁴ Historičari, među kojima F. Rački i K. Jireček, nepodijeljeno su smatrali da su sve tri isprave falsifikati, sve dok Milan Sufflay nije ustao u obranu bule pape Benedikta VIII iz 1022. godine, tvrdeći da je ta isprava, koja se danas nalazi u dubrovačkom Historijskom arhivu, originalna (Acta Albaniae I, Vindobonae 1913, 16—17). Za njim se poveo F. Šišić i cijela naša kasnija historiografija. Međutim već je Paul Kehr, Die ältesten Papsturkunden Spaniens, Berlin 1926, 32; ponovno osporio njenu originalnost, a Heinrich Schmidinger, Die Palliumverleihung Benedikts VII für Ragusa, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 58, Graz 1950, 31—49; uvjerljivo je dokazao da ta bula bez pečata zbog niza paleografskih razloga ne može biti original. Ipak, unatoč diplomatskih, jezičnih i sadržajnih nepravilnosti, on smatra da se radi o prepisu iz 11. stoljeća originalne bule Benedikta VIII. Ali Schmidinger nije objasnio kako to da se kao pisar isprave javlja »Gregorius ypocancellarius domni Benedicti octavi pape«, kada u kancelariji Benedikta VIII nije poznat nikakav Gregorius i kada grčki izraz »ypocancellarius« nikada ne dolazi u papirskim ispravama. Isto je tako neobično i nigdje drugdje upotrebjeno neposredno nadovezivanje imena pisara i pape. Već je i prije primjećeno kako u toj buli među blagdanima, kada nadbiskup nosi palij, nedostaje Božić, te da se papa obraća nadbiskupu s »filio« (sinu) umjesto pravilno s »fratri« (bratu). Dodali bismo da se »filio« ponavlja i u druge dvije »epidauritanske« bule. Međutim za svaki falsifikat najvažnije je pitanje, zašto je učinjen, a tu je odgovor očit iz adrese u kojoj stoji da je Vital nadbiskup »in regno Lachomis et Sorbulia et Tribunia vel civitate Katarinensi aut Antivani seu Ulcini«. Ako znamo da Grgur VII u pismu Dubrovčanima 20. III 1074. govori o njihovom biskupu, a ne nadbiskupu, i da isti papa u pismu dukljanskom vladaru Mihajlu 7. I 1078. također govori o dubrovačkom biskupu, ali i o njegovom sporu s barskim biskupom i splitskim nadbiskupom, onda je očito da se Dubrovnik u to vrijeme nastoji osloboditi sufraganske potčinjenosti splitskoj metropoliji, i da o nekim dubrovačkim sufraganima ni pola stoljeća nakon Benedikta VIII još nema ni govora. Istina je da su se pretenzije dubrovačkih biskupa na nadbiskupsku čast pojavile dosta rano. Tako Ivan Đakon piše da se »archiepiscopus Ragusiensis« došao pokloniti mletačkom duždu Petru Orseolu na otočić Majsan kraj Korčule 1000. god. U prvoj sačuvanoj dubrovačkoj ispravi iz kolovoza 1023. benediktinski samostan na Lokrumu osnovan je »a nobis Vitali archiepiscopo et Lampredio preside civitatis Ragusitane« (prepis iz 13. st.), ali se u slijedećoj ispravi (1050—1055) javlja »Vitalis episcopus«. I na nadgrobnoj ploči u samostanu na Lokrumu stoji »Vitalis arhiepisopus«. No, te nadbiskupske pretenzije Rimaska kurija nije Dubrovniku priznala, pogotovo ne sufragane sve do sredine 12. stoljeća, kada Inocent II bulom od 11. VI. 1142. potvrđuje nadbiskupu Andriji sufragane — naravno ukoliko i ta bula nije knižotvorena. Kako bilo i nakon 1142. godine Dubrovnik se morao boriti za sufragane, tako da se ni u buduće neće ustručavati od falsifikata. Na kraju treba dodati da ni Paul Rabikauskas S. J., Die Römische Kuriale in der päpstlichen Kanzlei, Pontificia Università Gregoriana, Collectionis totius n. 59, Roma 1959; koji je obradio sve papinske isprave od kraja 9. do sredine 11. stoljeća, nije uzeo u obzir bulu Benedikta VIII iz 1022.

Pripremajući tekst za ovaj Zbornik upoznao sam se naknadno s raspravom: Jovanka Kalić, Crkvene prilike u srpskim zemljama do stvaranja arhiepiskopije 1219. godine, Međunarodni naučni skup Sava Nemanjić — Sveti Sava, istorija i predanja, Decembar 1976, SANU, Naučni skupovi knji. VII, Predsedništvo knj. 1, Beograd, 27—53. Autorica je na temelju predšufflayevske literature podvrgla iscrpnoj paleografskoj, diplomatskoj i historijskoj analizi bulu Benedikta VIII iz 1022. godine i došla također do zaključka da je falsifikat (str. 39—45). Osobito treba podvući njeno upozorenje da se u 11. st. ne može govoriti ni o kakvoj kraljevini Zahumlju, a »Sorbulija« u to doba može biti jedino Raška, čiju biskupiju je Bazilije II, nakon što je slomivši Samuilovu državu potpuno zavladao balkanskim zemljama, potčinio g. 1020. ohridskoj metropoliji.

Zanimljivo da se u Ljetopisu Popa Dukljanina grad pod Srđem naziva Lausium (gl. 28, 31, 36), no opisujući zbivanja nakon početka 11. stoljeća Pop Dukljanin mijenja to ime u Ragusium (gl. 37, 42 na četiri mjesta). To vjerojatno znači da se oko tog vremena dogodila promjena imena, barem u pučkom govoru, iako je naziv »Ecclesia Ragusitana« za dubrovačku biskupiju potvrđen već na splitskom saboru 925. godine.

Što se tiče imena, situacija se tako razjasnila. Okolnost da se naselja pod Srđem, pošto su Franci podigli utvrdnu na liticama (lave), nazvalo Laus govori o dugom prekidu veze s ranijim gradom pod imenom Ragusium i zatim Epidaurum (Novum), tj. da oko 160 godina (od prve polovice 7. do početka 9. st.) ovdje nije bilo naselja. To također govori da je stari grad nekada pod tim imenima zapremao daleko veći prostor nego novo srednjovjekovno naselje oko kaštela Lave, i da je i stoga bilo neprilično nazivati ga tim ranijim, širim imenima. Tek kada se grad dovoljno proširio stalo se u 10. st. vraćati u upotrebu već gotovo zaboravljeno ime Ragusium. Ime za najšire gradsko područje Epidaurum (Novum) sačuvano je u slavenskom toponimu Dubrovnik.

Sudbina novoosnovane dubrovačke biskupije (Ecclesia Ragusitana), koju su Franci, kao i ostale dalmatinske dijeceze, podvrgnuli pod patrijarha u Akvileji, bila je najuže povezana sa sudbinom njene katedrale i samoga grada. Mletački kroničar Ivan Đakon zabilježio je, kako je 850. godine grad Dubrovnik naletom mora i vjetra najvećim dijelom bio uništen (Fertur quoque tunc Ragusiensem civitatem maris et venti impetu maxima ex parte cecidisse).¹¹⁵ O jednakoj propasti velikog dijela Dubrovnika izvještavaju i anali Anonima i Ranjine, naime, da je more jedne subote mjeseca listopada provalilo noću i potopilo Pustijernu i nizinske predjele grada, gdje je bilo sajmište, te da se utopilo mnogo ljudi i životinja, a i sam grad je uvelike stradao.¹¹⁶ Ta katastrofa, koju oba autora datiraju s 803. godinom, ali se sigurno odnosi na isti događaj, koji Ivan Đakon historijski mnogo pouzdanije stavlja u 850. godinu, bila je tako strašna da je Anonim, a za njim i Ranjina, no on s rezervom, povezuju s čudom sv. Hilariona, koji je prema sv. Jeronimu — kao što smo vidjeli — zaustavio more pred Epidaurum, dok u ovim kronikama sv. Hilarion spašava Dubrovnik. Taj opis pokazuje da prije te kataklizme u nizinskim predjelima Dubrovnika još nije postojao morski rukavac, jer tu se nalazilo sajmište, oštarije i druge kuće, i da je tek provala mora praćena potresom ostavila močvaru u nizini.

Ne može se zanemariti činjenica da ni Porfirogenet, ni jedan drugi izvor, opisujući početke Dubrovnika, ne govore da je on bio podignut na otočiću. To su tek iz naknadno nastale situacije pretpostavili kasniji historičari. Teško je i zamisliti da bi velebna katedrala bila sagrađena uz rub močvare. Oko nje je morao biti neprekinuti urbani prostor gradskog središta jednog velikog naselja kakvo je katedrala takvih dimenzija zahtijevala. Močvara je oko nje tek kasnije stvorena, a da je stvarno postojala svjedoče nazivi pojedinih mjesta u gradu još u 14. stoljeću (kuće »in palude super platea communis«, »in palude juxta ecclesiam maiorem sancte Marie«, »ecclesia sancti Salvatoris de palude«

¹¹⁵ Rački, *Documenta*, 356. Na podatak Ivana Đakona o katastrofi Dubrovnika upozorili su M. Medini, 3; N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, 41; J. Lučić, *Povijest Dubrovnika II*, 29; i u *Vjesniku* 20. VII 1982.

¹¹⁶ MSHSM XIV, 114—115, 191—192.

kraj kneževa dvora,¹¹⁷ a o močvari govore i anali Anonima i Ranjine, dakako, s izmišljenim godinama.¹¹⁸ Osobito je zanimljiv naziv »porta paludis« (vrata močvare) za vrata u starom gradskom zidu uz katedralu.¹¹⁹ Taj zid je tada obuhvatio i Pustijernu, ali je katedralu ostavio izvan grada kakvog je poznao Porfirogenet odnosno njegovi izvjestitelji. On spominje tri proširenja grada, što znači da je Pustijerna (III seksterij), gdje se nalazila crkva sv. Stjepana s moćima sv. Pankracija, što Porfirogenet također navodi, već bila unutar zidina. Ali ne katedrala! Zato on i nije mogao misliti na nju, kada govori o hramu sv. Stjepana. Stoga on, najstarije dubrovačke kronike i drugi izvori o njoj šute. Ona je u vrijeme Porfirogenetova pisanja već sto godina bila samo jedna od mnogobrojnih ruševina kakvih je tada još bio prepun prostor nekadašnjeg Rimskog carstva.

Da je u Porfirogenetovo doba prvotna katedrala morala biti ruševina da se zaključiti ne samo iz njegove šutnje, nego i njegove vijesti kako su Arapi između 867. i 868. godine petnaest mjeseci opsjedali Dubrovnik, i da ih je tek na molbu Dubrovčana bizantskom caru njegov admiral Nikita Orifa otjerao natrag u Bari. Više je nego sigurno da su se Arapi kroz to dugo vrijeme opsade iskricali ispod tadašnjih dubrovačkih zidina, koje — kao što s pravom misli M. Medini — nisu tada još obuhvaćale Pustijernu (a kamo li katedralu), i da su tu razorili sve na što su naišli, pa bi tako razorili i katedralu, da ona već nije bila uništena skoro dvije decenije ranije u prirodnoj katastrofi.^{119a} No, ako je onda nešto i preostalo, Arapi su i to dokrajčili. Izložena tako dvostrukom udesu katedrala nije mogla biti spomenuta ni od najranijih pisaca. To ujedno znači da je prva ranosrednjovjekovna jezgra Dubrovnika — oko kaštela Lave na vrhu hridi i oko katedrale na njenom podnožju — već nakon pola stoljeća izgubila ovaj drugi fokus, i da će trebati proteći još tri stoljeća da se to urbano žarište po drugi puta obnovi oko romaničke katedrale.

Da je nakon prirodne katastrofe (850. god.) i arapske opsade (867/8.) novo naselje Laus zapremalo samo južne litice pokazuje i podatak koji donosi Ranjina u Analima (str. 168). On naime, navodeći Porfirogenetov opis postanka Dubrovnika, citira i riječi, koje se inače ne nalaze u poznatom tekstu »De Administrando Imperio«, tj. da je prošireni grad bio opasan zidom dugim četiri stadija (quod postea in magis auctum cinxere moenibus quattuor stadiorum ambitu). Nije toliko važno da li je ta oznaka dužine zida kasnije ispala iz Porfirogenetova spisa (koji je objavljen tek 1617, a Ranjina piše 1542.), ili je u nj umetnuta u Dubrovniku, što je vjerojatnije, jer u doba Porfirogeneta Dubrovnik zahvaća već i Pustijernu što se vidi iz njegovih riječi da je crkva Sv. Stjepana usred grada. Važno je da postoji podatak kako je Laus jedno vrijeme bio opasan zidom dugim oko 700 metara, koji je mogao — kao što kaže M. Medini — obuhvatiti najviše dva kasnija seksterija: Kaštel i Sv. Petar. Dakle, ne i prostor prvotne katedrale.^{119b}

¹¹⁷ Jireček, *Die Bedeutung*, 45, n. 13; M. Medini, 151. Medini, koji zastupa mišljenje o otočiću, na kojem da je bio podignut najraniji srednjovjekovni Dubrovnik, navodi izvor da je Posat (fossatum), tj. jarak ispod bedema na Pilama od Minčete do Bokara bio iskopan god. 1378—79. (292, bilj. 334). No, da je Laus bio otok, onda ne bi trebalo kopati Posat.

¹¹⁸ MSHSM XIV, 11, 22, 27, 187, 201, 210.

¹¹⁹ Lukša Beritić, *Utvrđenja grada Dubrovnika*, JAZU, Zagreb 1952, 16, 245.

^{119a} VIZ II, 17—18, osobito vrlo instruktivna bilj. 29; M. Medini, 154, 157.

^{119b} U podatak o duljini zida kod N. Ranjine ne sumnja ni Šišić, *O hrvatskoj kraljici Margareti*, 6, bilj. 7.

Istini za volju, treba reći da Porfirogenet ne spominje ni crkvu sv. Petra koja se nalazila u središnjem dijelu grada. Ta crkva, te ona sv. Stjepana, prema novim istraživanjima, postojale su u prvotnom obliku već u 6. stoljeću, kao i bazilika.¹²⁰ Spominjući samo crkvu sv. Stjepana Porfirogenet je pokazao da su za njega, kao pravog čovjeka srednjeg vijeka, moći svetaca bile važnije od crkava. Ali tako veliku i raskošnu crkvu — kao što je bila stara bazilika — on ne bi mogao prešutjeti da je u njegovo vrijeme bila još u uporabi.

Kada je godine 1929. srušen dotrajali gradski zvonik sa satom, da bi se zamijenio novim, otkriveni su ispod njegovih temelja na velikoj dubini piloni od debelih stabala koji su bili usađeni u močvarnom terenu.¹²¹ Taj nalaz je upućivao na zaključak da su piloni upotrebljeni na prostoru oko današnje Sponze i Kneževa dvora radi izgradnje gradske luke, dok je ostali dio morskog rukavca i močvare bio nasut. Prema rezultatima L. Beritića, koje je on objavio u nizu radova o urbanističkom razvoju i utvrđenjima Dubrovnika, to je nasipavanje trajalo tijekom 10. i 11. stoljeća, te je tako ponovno uspostavljen jedinstveni gradski prostor koji je u 13. stoljeću obuhvatio unutar gradskog zida i Prijeko.

Nizinski teren oko današnje Place (Straduna) dignut je nasipavanjem za oko dva i pol metra, dok je pod prvotne katedrale ostao gotovo u visini današnje razine mora. Tako nizak smještaj katedrale potvrđivao bi možda teoriju da se morska razina u posljednja najmanje dva tisućljeća diže godišnje oko jedan milimetar. Svakako se u spomenutoj kataklizmi sredinom 9. stoljeća tlo i na tom mjestu osjetno sleglo, te je tom prilikom i propala bizantsko-franačka katedrala.

Sanacija Kneževa dvora, koji je u potresu u travnju 1979. također stradao, iznijela je na vidjelo tri pločnika na tri različita nivoa. Najviši je današnji, a taj nivo je bio takav i u 15. stoljeću, kada je Onofrio della Cava gradio sadašnji Knežev dvor, jer je prvi razoren u eksploziji baruta 1435. godine,¹²² odnosno iz konca 15. stoljeća, kada je Dvor, nakon druge eksplozije g. 1463, obnovljen.¹²³ Drugi pločnik nalazi se na nivou 80 cm dubljem od sadašnjeg, a potječe sigurno iz 12. stoljeća, kada je završeno nasipavanje Place i prostora na mjestu sadašnjeg Dvora. Treći, najniži pločnik dublji je od ovoga za gotovo pola metra. Međutim na dubini od oko dva metra nađeni su ostaci starih temelja, koji očito potječu iz kasnoantičkog doba, dakle iz vremena bazilike, čiji se pod nalazi na približno istoj razini. (E. Portolan).

Sve to ukazuje da je u prvoj polovici 12. stoljeća, kada se pristupilo gradnji nove romaničke katedrale, stara bizantsko-franačka bazilika već bila nasuta i nivelirana s okolnim terenom.

Kada je u katastrofi 850. godine propala prvotna katedrala, a sigurno s njome i obližnji biskupski dvor, vjerojatno je tada poginuo i biskup. U svakom slučaju to je bio najpogodniji momenat da se dubrovačka biskupija sjedini s kotorskom, a Kotor da postane zajedničko biskupsko sjedište. Na takvo

¹²⁰ Dubravka Beritić i drugi, *Dubrovnici i okolica*, VII dopunjeno izdanje, Zagreb 1979, 11.

¹²¹ J. Mihailović, 112.

¹²² Filip de Diversis de Quartagianis, *Opis položaja, zgrada, državnog uređenja i pohvalnih običaja slavnoga grada Dubrovnika*, preveo Ivan Božić, časopis *Dubrovnik* 1973/3, 23.

¹²³ Serafin Razzi, *La storia di Raugia*, Lucca 1595, drugo izdanje priredio G. Gelcich, Ragusa 1893, 104, n. 1.

rješenje, vjerojatno, ukazuje i kasnije ogorčeno protivljenje Kotora da bude sufragan dubrovačke nadbiskupije i njegovo dobrovoljno podvrgavanje metropoliji u talijanskom Bariju u 11. stoljeću, kada i počinju dubrovačka nastojanja za nadbiskupijom i sufraganima.

Splitska sinoda 925. godine razdvojila je dubrovačku i kotorsku biskupiju, ali kao ostatak dotadašnjeg jedinstva određuje se da, kada jedan od biskupa umre, sve dok mu ne bude postavljen nasljednik, drugi nadživjeli biskup ima se brinuti za obje biskupije. Doduše, iz te odredbe ne proizlazi nužno da je dubrovačka biskupija bila nekada samostalna. Moglo bi se pretpostaviti da se ona tek postupno osamostaljivala i da se na toj sinodi konačno odvojila od kotorske. No, upravo otkriće prvotne dubrovačke katedrale i njena predromanička obnova u 9. st. govore za raniju nezavisnost dubrovačke biskupije. S druge strane spojenost dubrovačke i kotorske biskupije pokazuje da kroz stanovito razdoblje prije 925. godine Dubrovnik nije imao katedralu, dok Kotor, čiji je biskup nazočan na Drugom nicejskom koncilu 787. ima katedralu sv. Tripuna od 809. godine. Stoga je teško pretpostaviti da je Dubrovnik bio sjedište i za kotorsku biskupiju, te da se 925. god. zapravo ona osamostalila i odvojila.

Slijedeći tu liniju razmišljanja, mogla bi se iznijeti hipoteza da je prvotna katedrala doživjela i svoju drugu obnovu nakon splitskog sabora ili, kao što smatra J. Stošić, oko sredine 10. stoljeća.¹²⁴ No, u tom slučaju trebalo bi objasniti šutnju Porfirogeneta i drugih izvora o toj obnovljenoj katedrali, te odgovoriti zašto se gradila nova romanička katedrala na istom mjestu. Vidimo da je na pr. Eufrazijana u Poreču, građena u istom 6. st. kao i dubrovačka bazilika, još i danas u funkciji, kao i sv. Donat u Zadru koji je građen početkom 9. stoljeća. No, obje te crkve nisu imale tu zlu kob da budu podignute na tako trusnom području kao dubrovačka katedrala koju je potres u nekoliko navrata rušio.

Treba još odgovoriti na pitanje, gdje se nakon 925. godine nalazila dubrovačka katedrala. M. Medini svoja — kao što sam kaže — »nagađanja« da je prije izgradnje romaničke katedrale, tj. do oko 1150. god. sjedište dubrovačkog biskupa bilo na Lokrumu nije uspio argumentirati, iako za tu hipotezu navodi čak osam razloga.¹²⁵ Teoretski su moguća četiri odgovora: prvotna bazilika; crkva sv. Stjepana u Pustijerni, koju spominje Porfirogenet i u kojoj su, prema Ranjini, bila pokopana dva nadbiskupa prije Andrije, koji je prvi od nadbiskupa pokopan u romaničkoj katedrali oko 1157. godine;¹²⁶ crkva sv. Mihajla na Lokrumu, kao što misli M. Medini; i crkva sv. Petra, za koju govori njen središnji položaj u najstarijem dijelu grada i po kojoj je dobio ime drugi gradski seksterij, gdje se nalazila i biskupska kuća. Čini se da možemo vjerovati J. Lukareviću da je upravo ta crkva bila dubrovačka katedrala prije izgradnje romaničke katedrale sv. Marije.¹²⁷

Na kraju ćemo u sažetku ponoviti glavne teze ovog rada. Rimska kolonija Epidaurum na mjestu današnjeg Cavtata propala je u prirodnoj kataklizmi oko 365. godine. Preživjeli Epidaurani sele u ilirsko-rimski castrum Ragu-

¹²⁴ »Najvjerojatnije oko sredine desetog stoljeća izvršena je pregradnja bizantske katedrale, pa je glavni brod unošanjem dviju kolonada ostao trobrodan, a čitava crkva je nadstvođena i na njenoj sredini postavljena je kupola.« (Vjesnik, 14. X 1984).

¹²⁵ M. Medini, 230—236.

¹²⁶ MSHSM XIV, 210, 212, 214—215.

¹²⁷ Luccari, 9.

sium, koji pretvaraju u civitas i vjerojatno tek tu osnivaju biskupiju pod starim imenom Epidaura, a tako se počinje nazivati i sam grad ispod Srđa. U doba bizantsko-gotskog rata (535—555) gradi se katedrala koja je nedavno otkrivena. Avarsko-slavska najezda najvjerojatnije u trećem ili četvrtom deceniju 7. stoljeća ruši taj Epidaurum Novum, a preostali Romani sklanjaju se na obližnje otoke i u planinske utvrde. Kontinuitet bizantske vlasti u Dalmaciji je prekinut, te kroz više od 160 godina nema nikakvog naselja ni organiziranog života u ruševinama ispod Srđa.

Tek dolazak franačke vojske 791. god. na istočnu obalu Jadrana omogućava povratak Romana u napuštene gradove na kopnu. Franci grade na mjestu nekadašnjeg Ragusiuma — Epidaura kaštel Lave, po kojem se stanovito vrijeme zove i novo srednjovjekovno naselje u koje se vraćaju potomci nekada izbjeglih Romana. Prema tome u ovom slučaju otoci i Astoreja su stariji od grada, jer se on nije proširio na svoju okolicu nego je ona osnovala srednjovjekovni grad. Kao njegovo ime sve više prevladava stari naziv Ragusium, kasnije Ragusa, Rausion, Raugia. Ime Epidaurum (Novum) sačuvali su jedino Slaveni u obliku Dubrovnik. Franci obnavljaju biskupiju i katedralu, ali ona propada zajedno s najvećim dijelom grada u potresu i plimnom valu 850. godine. Tek tada je stvoren morski rukavac i močvara u nizinskim predjelima oko današnje Place (Stradun). Tada i biskupsko sjedište prelazi u Kotor. Dubrovačka biskupija se ponovno osamostaljuje na splitskoj sinodi 925. godine. Tijekom 10. i 11. stoljeća nizinski predjeli su nasuti i ponovno uspostavljen jedinstveni gradski prostor.

Na taj način smo u povijest Dubrovnika i njegova kraja uveli utjecaj tektonskih sila kojima je taj prostor kroz vjekove bio tako snažno izložen.

Vladimir Koščak

EPIDAURUM — RAGUSIUM — LAUS — DUBROVNIK

Summary

The Roman colony of Epidaurum once existing on the location of today's Cavtat vanished in an earthquake around 365 a.d. Survivors moved to an Illyro-Roman settlement Ragusium, changing it into civitas and probably establishing bishopric. At the time of Byzantine-Gothic war (535—555) a new cathedral was built and recently discovered in 1981. In the thirties of the seventh century Epidaurum Novum was invaded and destroyed by the Avars and Slavs forcing the remaining Romans to find shelter on the nearest islands and mountain slopes. Thus came the end to the continuous Byzantine rule in Dalmatia and for

the coming 160 years no settlement nor organised life is recorded in the remains at the foot of mount Srđ.

It was the arrival of the Fracs in 791 that enabled Romans to return to their settlements on shore. On the location of Ragusium-Epidaur the Fracs built a castel Lave. This name continued to stand for the medieval settlement built by the descendants of once fled Romans. Later the name Ragusium prevailed and the forms Ragusa, Rausion, Raugia. The Slavs preserved the former name Epidaurum (Novum) in the form Dubrovnik. The Fracs reestablished the bishopric and restored the cathedral but it was destroyed with most of the city in an earthquake in 850. It was then that the area of today's Placa came under water. It was also then that the bishopric was moved to Kotor. The Dubrovnik bishopric regained its independence at the Split sinode in 925. During the eleventh and twelfth century the lower parts of the city were dried out and a unified city area was formed.

Thus the article shows the effect of earthquakes which so often hit Dubrovnik in its history.